

EX TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofdredacteur:

Joost Snaterse

Redactie:

Daphne Cuppens

Veerle Driessen

Silke Eyt

Rowin Jansen

Wim de Jong

Wessel Kusters

Jan Kuijs

Sebastian Lenders

Afra de Mars

Floris Meens

Fons Meijer

Lidewij Nissen

Paul Reef

Tim Riswick

Joost Rosendaal

Lema Salah

Lennert Savenije

Joost Snaterse

Willem Tielen

Jelle Zondag

Eindredactie:

Veerle Driessen

Sebastian Lenders

Fons Meijer

Lay-out:

Paul Reef

Joost Snaterse

Willem Tielen

Druk:

Bookbuilders Nijmegen

Afbeeldingen omslag:

Boven: Afbeelding van het Colosseum uit het artikel van Loeff en Slootjes.

Onder: Fotocollectie Anefo, bestandsnummer 918-9560, 2.24.01.03, Nationaal Archief. Fotograaf: Jan Voets. Creative Commons License, CC-BY-SA.

Jaargang 35 (2016), afl.1

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel. 024 3612832, fax 024 3612807.

etvt@student.ru.nl

<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), L.H.B. Nissen (secretaris), dr. J.A.E. Kuys (penningmeester), L. Salah (PR).

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. R.A.M. Aerts, prof. dr. C. van Baalen prof. dr. M.L.M. van Berkel, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. W.J.H. Furnée, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. J. Kok, prof. dr. M.E. Monteiro, prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2012) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op aanvraag.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2015-2016: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op rekeningnummer NL77 INGB 0008 1693 32 t.n.v. Ex Tempore, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2016

Inhoud

Redactioneel

Artikelen:

Wouter Loeff en Daniëlle Slootjes

'Histnow'

Wat doet Geschiedenis in het heden?

5

Harm Kaal

'Van zelfbeheersing naar zelfexpressie'

Politieke en populaire cultuur in de jaren vijftig

12

Christoph van den Belt

'Tussen droom en daad stond een wereldoorlog'

De eerste Lauensteiner Kulturtagung van 1917: tot mislukken gedoemd?

26

Vaste rubrieken:

Boeken Top 5

39

Jelle Zondag

Interview

42

Maaïke van Berkel

Recensies

45

Ivoren Toren

52

Geschiedenis Meester

56

Auteursinformatie

62

Redactioneel

Hoewel het ondertussen al juni is, ligt-ie dan toch voor u: het eerste nummer van de jaargang 2016! Hiermee is ook het een en ander veranderd. Het meest ingrijpend is waarschijnlijk onze nieuwe lay-out: de grijze balken aan het begin van ieder artikel zijn verdwenen en de auteursinformatie zult u vanaf nu in een aparte rubriek vinden. Daarnaast is ons redactiebestand vanaf april aangevuld met de enthousiaste studentleden Wessel Kusters, Daphne Cuppens en Afra de Mars.

Verder is alles bij het oude gebleven en staat er weer allerlei moois op het menu. Zo kunt u in het artikel van Daniëlle Slootjes en Wouter Loeff lezen over het belang van geschiedenis voor de samenleving. Zij zijn beiden verbonden aan het online-platform HistNow, dat zich ten doel stelt te laten zien op welke manieren mensen als individu en als grotere groepen deel uitmaken van de geschiedenis. Aan de hand van twee opmerkelijke casussen laten zij in dit nummer van Ex Tempore zien hoe dit het geval kan zijn.

Daarna vindt u een artikel van Harm Kaal, waarin hij de interactie tussen politiek en populaire cultuur vanuit historisch perspectief onderzoekt. Hij laat zien dat politieke partijen al voor de opkomst van de televisie gebruik maakten van formats uit de populaire cultuur om zich aan de kiezer te presenteren.

In het derde artikel, geschreven door Christoph van den Belt, kunt u lezen over de eerste Lauensteiner Kulturtagung. Op deze bijeenkomst in 1917 kwam de crème-de-la-crème van de Duitse intellectuele wereld samen om te discussiëren over de toekomst van het Keizerrijk.

Zoals wij al eerder aankondigden, is de afdeling Geschiedenis sinds september 2015 twee hoogleraren rijker. In het volgende nummer, dat na de zomer verschijnt, kunt u een interview lezen met de nieuwe hoogleraar Cultuurgeschiedenis, Jan-Hein Furnée. In dit nummer maakt u kennis met Maaïke van Berkel, de nieuwe professor Middeleeuwse Geschiedenis. Zij vertrok uit de metropool Amsterdam naar het knusse Nijmegen om hier haar onderzoek naar de sociale geschiedenis van de (vroeg)middeleeuwse Islamitische wereld voort te zetten. Ze hoopt dat het onderwijs minder eurocentrisch wordt: 'Het Abbassidische Rijk was even groot als het Romeinse Rijk, maar daar leren we niets over.'

Tot slot vindt u natuurlijk ook de vaste rubrieken, de Boeken Top-5 is ditmaal verzorgd door redactielid Jelle Zondag, promovendus Sportgeschiedenis. In de Ivoren Toren houden we u op de hoogte van het reilen en zeilen aan de afdeling Geschiedenis en in de recensierubriek worden drie recente door Nijmeegse historici geschreven werken besproken. In dit eerste nummer van deze jaargang zijn ten slotte ook alle masterstudenten Geschiedenis van de Radboud Universiteit opgenomen die dit jaar de 'geschiedenis meester' zijn.

De redactie went u veel leesplezier en een fijne zomer toe!

Histnow

Wat doet de geschiedenis in het heden?

Wouter Loeff en Dr. Daniëlle Slootjes

HIST NOW

Waarom is geschiedenis belangrijk voor het heden? Waarom zijn de inzichten en het werk van historici belangrijk voor onze samenleving? Dit zijn vragen die regelmatig worden gesteld aan historici of aan studenten Geschiedenis in onze tijd, waarin er, onder het mom van economische crisis en afnemende budgetten voor de soft sector, steeds kritischer wordt gekeken naar datgene wat er in de Geesteswetenschappen – waartoe Geschiedenis behoort – wordt gedaan. Uiteraard kun je datgene wat historici doen niet meteen vertalen in een bepaald geldbedrag (en dat geldt natuurlijk voor veel beroepsgroepen). Veel Geschiedenisstudenten worstelen ook met deze vragen, zeker als het moment van afstuderen nadert en ze bijna uit het vertrouwde ‘studienest’ geduwd zullen worden, hun vleugels openslaand de wijde wereld in.

Na enkele discussies over het nut van Geschiedenis, besloot een aantal historici-in-spé samen met Daniëlle Slootjes in het najaar van 2012 om een platform op te richten dat ertoe bij zou dragen om aan een groter publiek duidelijk te maken dat geschiedenis leeft en overal aanwezig is. Het platform kreeg de naam *HistNow*, en die naam zegt alles: hier worden heden en verleden bij elkaar gebracht. De activiteiten van het platform zijn gericht op het bereiken van een breder publiek. *HistNow* heeft een website (www.ru.nl/histnow), heeft een Facebookpagina (volg ons!), twittert en doet mee aan bijvoorbeeld de publieksgerichte activiteiten die door Dolly Verhoeven geregeld worden georganiseerd in het centrum van Nijmegen. Hoewel de vaste redactie van *HistNow* zorgt voor regelmatige bijdrages op de website in de vorm van artikelen en columns of op Facebook met allerlei berichtjes, is het de bedoeling van het platform dat iedereen die geschiedenis leuk vindt en daar graag over schrijft mee kan doen. Wie de website bekijkt (en met name de kopjes ‘Waarom Geschiedenis’ en ‘Geschiedenis is overal’), ziet al gauw dat er de afgelopen jaren allerlei bijdrages zijn geplaatst van mensen die – geïnspireerd door *HistNow* – een artikel hebben geschreven. Wat *HistNow* uniek maakt is dat het platform via de artikelen en columns van de eigen redactie en de artikelen van anderen een verzamelplaats

wordt van verhalen over de geschiedenis met de meest uiteenlopende onderwerpen. Wie had ooit gedacht dat het verhaal van de Kogge op de bodem van IJssel op dezelfde 'web'-plek zou verschijnen als een bijdrage over schutterijen in Limburg, een recensie over de film Michiel de Ruyter, of een onderzoek naar de geschiedenis op etiketten van speciaalbiertjes? Deze bonte verzameling maakt *HistNow* niet alleen uniek, maar sluit ook nauw aan bij de doelstelling van het platform: aan een breder publiek laten zien dat geschiedenis echt overal is!

Voor dit artikel hebben Wouter Loeff en Daniëlle Slootjes ieder een casus genomen waarmee zij laten zien op welke wijze geschiedenis leeft. Dat geschiedenis overal kan zijn, ook op het microniveau van de mens als individu, en dus zelfs in vertrouwde kring te vinden is, beseft Wouter maar al te goed na zijn onderzoek naar de geschiedenis van zijn hangoordwerg Wokkel. Wie denkt dat konijnen en andere dieren 'slechts' bestudeerd kunnen worden vanuit de biologie, zal bij het lezen van Wouters bijdrage nieuwe inzichten opdoen en waardering krijgen voor de geschiedwetenschappelijke kant van de hangoordwerg en de nieuwe discipline van de (*human-*)*animal studies*.

Daniëlle daarentegen neemt een universeel fenomeen, massagedrag (dat onderdeel is van één van haar onderzoeksprojecten) onder de loep en laat daarbij zien hoe inzichten in historisch massagedrag en de locaties waar massa's in het verleden bij elkaar kwamen ons vandaag de dag nog altijd van pas komen.

Het konijn Wokkel

Soms dartelt geschiedenis gewoon door je huis. Met zijn pluizige, dikke, grijze vacht en hangende oortjes is Wokkel het konijn een perfect voorbeeld van hoe het verleden overal aanwezig is. Alles aan hem kent een verleden. Niet alleen zijn uiterlijk - Nederlandse Hangoordwergen zijn door fokken pas in de jaren zestig

ontstaan om de schattigheid van het dwergkonijn te versterken door het te kruisen met Franse hangoorkonijnen - maar ook de manier waarop wij met het konijn omgaan heeft een verleden. Zelfs onze huisdieren zijn volledig bepaald door de geschiedenis, dat wil zeggen dat ze niet universeel en onveranderlijk zijn, maar verschillen per historische context. Dit wordt goed duidelijk als we de geschiedenis van het konijn volgen. Hoewel het traditioneel gezien vooral een onderwerp is geweest voor spreekbeurten, is de geschiedenis van huis-

dieren tegenwoordig vaker terug te vinden op de wetenschappelijke agenda.¹

Om het konijn als huisdier te onderzoeken, moeten we eerst terug naar zijn wilde voorouder. De moderne, gedomesticeerde rassen stammen af van de wilde Europese soort *Oryctolagus Cuniculus*. In tegenstelling tot wat veel mensen denken, behoren ze niet tot de knaagdieren maar tot de familie der haasachtigen. De wilde voorouder van dit dier vindt zijn oorsprong in Spanje, een land dat vernoemd is naar het Fenicische woord voor konijn.² Het is aan de Romeinen te danken dat konijnen ook buiten het Iberisch schiereiland voorkomen. Zij hielden dit zoogdier vooral voor het vlees, en er werden geen pogingen ondernomen om nieuwe rassen te fokken.³ Lastig is dat er in de Griekse en Romeinse bronnen geen onderscheid wordt gemaakt tussen hazen en konijnen. Zo heeft Varro (116-27 voor Christus) het in zijn handboek over landbouw over drie soorten hazen, waarvan de derde soort die hij beschrijft het meeste doet denken aan het konijn, aangezien volgens Varro deze soort zijn oorsprong vindt in Spanje. Vervolgens beschrijft Varro deze soort als een haas met kortere benen, dat een konijn [cuniculus] wordt genoemd.⁴ Ook Strabo en Plinius zien konijnen als hazen.⁵ Af en toe zorgden de kleine dieren voor grote problemen. Zo meldt Plinius dat de inwoners van de Balearen keizer Augustus smeekten om hulp omdat de knagers zo talrijk waren dat ze een ware plaag vormden voor de oogst. De keizer stuurde soldaten om de konijnenpopulatie terug te dringen. Zowel konijnen als hazen werden gehouden in zogenaemde *leporaria*, ommuurde stukken grond waarop ze tamelijk vrij leefden. Dankzij hun graafvermogens, ontsnapte er nog wel eens een konijn, dat zich weer in het wild vestigde. Van deze ontsnappingskunstenaars stammen de huidige wilde konijnen af.

Ook tijdens de middeleeuwen hield de mens konijnen, al gebeurde dit voornamelijk in kloosters. Deze populariteit onder de geestelijken valt te verklaren uit een kloosterregel van Benedictus, waarin staat dat konijnen gegeten mochten worden tijdens het vasten, aangezien ze niet werden beschouwd als vlees. Een mogelijke verklaring voor dit opmerkelijk onderscheid is dat deze dieren niet worden genoemd in de Bijbel. De behuizing van de kleine zoogdieren veranderde eveneens. In plaats van de *leporaria*, waar ze nog samen met hazen leefden, hield men nu konijnen op het stenen plaveisel van binnenplaatsen. Het voordeel hiervan was dat de pluizige gravers nu moeilijker konden ontsnappen. In middeleeuwse kloosters is duidelijk bewijs gevonden voor het

1 Dit heeft recentelijk geleid tot de nieuwe discipline van (*human-*)*animal studies*. Een voorbeeld hiervan is de zesdelige reeks *A cultural history of animals in [tijdsperiode, bijv. antiquity]* uitgegeven door Berg Publishers. Voor konijnen, zie S. E. Davis en M. DeMello, *Stories rabbits tell* (Herndon, 2003).

2 J. Clutton-Brock, *Domesticated animals: from early times* (London, 1981), 146.

3 J. Clutton-Brock, *Domesticated animals*, 146.

4 Varro, *De re rustica*, 3.12.6.

5 Strabo, *Geographica*, 3.2.6; Plinius Major, *Naturalis historiae* 8.81.

konijn als huisdier. Sommige geestelijken moesten er namelijk aan herinnerd worden dat het ook wel mooi zou zijn als ze aandacht besteedden aan God in plaats van aan hun huisdieren. Er moest zelfs een verbod worden ingesteld op het meenemen van huisdieren tijdens de dienst. Op de lijst van verboden dieren prijken naast katten en honden ook konijnen.⁶ Een dienst van vóór dit verbod moet een ware beestenbende zijn geweest.

Een keerpunt in de omgang met het konijn is te vinden in de negentiende eeuw, wanneer onder de Engelse elite nieuwe hobby's ontstaan, die zich al snel verspreidden door de rest van Europa.⁷ Eén daarvan was het fokken van konijnen, niet voor het vlees maar voor 'prizes and profit', zoals een handboek uit die tijd aangeeft.⁸ Het fokken om esthetische redenen zorgde voor het ontstaan en vaststellen van rassen. Een belangrijk onderscheid dat werd gemaakt binnen deze hobby is het verschil tussen de 'common rabbit' van de gewone man, die voor eten werd gehouden, en de 'fancy rabbit' van de elite. De motivaties achter het houden van konijnen veranderden ook; zo stelde Charles Rayson, auteur van het bovengenoemde handboek, dat hij konijnen 'puur voor amusement' hield, in plaats van om competitieve redenen. De naam van de auteur van het handboek vinden we opvallend genoeg terug in de brieven van en naar Charles Darwin. In zijn correspondentie met zijn half-neef Charles Darwin zegt sir Francis Galton (bedenker van de termen 'eugenics' en 'nature versus nurture') dat hij konijnen heeft gekocht bij Rayson, en dat de voortplanting van deze dieren hem ideeën hebben gegeven over de werking van genetica.⁹

De echte transitie van dier naar huisdier vindt in Nederland plaats tijdens de Tweede Wereldoorlog. In krantenberichten uit 1940 wordt de lezer geadviseerd om konijnen in huis te halen, omdat dit een goedkope bron van vlees was, dat toen enkel op de bon verkrijgbaar was.¹⁰ Waar men op het platteland buiten ruimte had voor een hok, waren mensen die in stadsappartementen leefden al gauw gedwongen konijnen binnen te houden. Het samenleven met de kleine zoogdieren leidde echter tot gewetensbezwaren als het tot het daadwerkelijke slachten aankwam.¹¹ Terwijl er vlak na de oorlog slechts enkele berichten waren over mensen die hun konijn binnenhouden net als een kat of hond, blijkt dit gebruik in de jaren zeventig gewoon te zijn geworden.¹²

Wanneer we dus kijken naar onze dieren nu moeten we niet vergeten dat zowel hun uiterlijk als de manier waarop ze met ze omgaan typisch is voor deze

6 K. Walker-Meikle, *The Medieval Pet* (Woodbridge, 2012), 70.

7 K. Kete, *The Beast in the Boudoir: petkeeping in nineteenth century Paris* (Berkeley, 1994), 1-5.

8 C. Rayson, *Rabbits for Prizes and Profit* (London, 1879).

9 F. H. Burkhardt (red.), *The correspondence of Charles Darwin* 20 (2013), DAR 159:114.

10 Bijv. *De Courant het nieuws van den dag*, 10-6-1941.

11 Bijv. *Limburgsch Dagblad*, 3-6-1941.

12 Bijv. *De Telegraaf*, 23-11-1973.

tijd. Zij hebben een verleden, dat het bestuderen waard is omdat het een waardevolle inkijk kan geven in een tijdsperiode, zoals in de middeleeuwen waar het ons iets leert over het kloosterleven; of in de negentiende eeuw, waar de opvattingen over genetica doorwerken in de houding ten opzichte van konijnen. Hoewel we bij geschiedenis misschien niet meteen aan dieren denken, zijn ook zij door het verleden bepaald.

Massagedrag

HistNow is ook geïnteresseerd in universele fenomenen die goed door de tijd heen zijn te traceren, waardoor de link tussen geschiedenis en heden goed gelegd kan worden. Massagedrag is zo'n diepgeworteld en universeel fenomeen in onze wereld dat het tegelijkertijd ook van alle tijden is. Hierbij valt te denken

aan de grote joelende massa's bij gladiatorenspelen in het Colosseum in het antieke Rome of bij de paardenraces in de Hippodroom in Constantinopel in de Byzantijnse tijd, de massa-betogingen op het Museumplein in Amsterdam, de mensenmassa's bij grote (openlucht) popconcerten zoals in het Wembley Stadium in Londen, of de recente massa-betogingen in Washington D.C. tegen politiegeweld. Overal in heden en verleden kom je massagedrag tegen.

In (grote) steden is massagedrag nauw verbonden met allerlei sociale, politieke, culturele, economische of religieuze uitingen en manifestaties. Bovendien vraagt het fenomeen massagedrag altijd de aandacht van de leiders en overheden in een samenleving. Immers, *crowd management* en *crowd control*, met name in steden met een grote bevolking, is van belang voor alle autoriteiten die te maken hebben met georganiseerde of spontane activiteiten van grote groepen mensen. Lokale overheden worden niet alleen geacht om plekken in hun stad te creëren waar massa's bij elkaar kunnen komen voor recreatie en vermaak of zelfs voor demonstraties, maar ook om de massa's die daar bij elkaar komen onder controle te houden. Een massa die rellen of andere onrust veroorzaakt is een potentieel gevaar voor de stabiliteit in een samenleving. We kennen maar al te goed de historische en moderne voorbeelden van massa's die volledig *out of control* raken met enorme gevolgen: de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789 als symbolisch begin van de Franse Revolutie; het Heizeldrama van 29 mei 1985 waarbij rellen uitbraken tussen voetbalsupporters van het Engelse Liverpool en het Italiaanse Juventus en 39 mensen omkwamen; het drama tijdens de *Love Parade* in Duisburg waar 21 doden en vele honderden gewonden vielen toen bezoekers van dit dancefestival in de verdrukking kwamen. Kortom, het is het belang van zowel autoriteiten als massa's dat er nagedacht wordt over de manier waarop massa's tijdens grote evenementen te stroomlijnen zijn zodat de

massa geen verwoestend karakter krijgt.

Wat maakt voor *HistNow* de link tussen modern en historisch massagedrag nog meer interessant? Ook hier valt onderscheid te maken tussen het persoonlijke gevoel dat massagedrag bij een individu oproept en een meer wetenschappelijke benadering van massagedrag die het mogelijk maakt dat we de langere chronologische lijn en het universele karakter van massagedrag kunnen begrijpen. De meeste mensen 'voelen' iets bij het fenomeen massagedrag. Waar de één enorm kan genieten van het deel uitmaken van een hossende massa bij een concert met duizenden mensen, krijgt de ander al de kriebels aan de gedachte te moeten lopen door een drukke Kalverstraat in Amsterdam. Met andere woorden, waar de één zich graag laat opslokken door de massa, blijft de ander liever thuis. Er is de afgelopen twee eeuwen al veel onderzoek gedaan naar de rol van het individu in een massa mensen. In 1895 kwam de Franse socioloog en psycholoog Gustave le Bon met zijn monumentale *La psychologie des foules* waarin hij liet zien dat individuen in een massa elk gevoel van verantwoordelijkheid voor hun eigen individuele acties kwijt raken. De consequentie van deze overtuiging van Le Bon is dat een massa een zeker primitief karakter krijgt. De overtuigingen van Le Bon hebben tot ver in de twintigste eeuw invloed gehad op het moderne wetenschappelijke denken over het gedrag van massa's. In recente jaren zien we wel een verschuiving optreden door het werk van de psychologen Rupert Brown en Stephen Reicher, wier werk aantoont dat individuen, ook wanneer ze deel gaan uitmaken van een massa, niet helemaal hun individualisme verliezen en dus ook actief zelf kunnen bepalen of en op welke wijze ze meegaan in het gedrag van de massa.¹³

13 R. Brown, *Group Processes: Dynamics within and between Groups* (Oxford, 2000); S. Reicher, 'The psychology of crowd dynamics', in: M.A. Hogg en R.S. Tindale (eds.), *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes* (Oxford, 2001) 182-208.

Wat maakt massagedrag nu een echt *HistNow* onderwerp? Zoals al eerder in dit stuk is aangegeven, is voor *HistNow* de rol van de geschiedenis in het heden belangrijk. Dat betekent bij massagedrag en met name bij *crowd control* dat we de vele historische momenten waarop massagedrag plaatsvindt, kunnen analyseren en vervolgens kunnen zien op welke manier we die historische aanpak van massagedrag nog altijd kunnen terugvinden in het heden. Ooit nagedacht over het feit dat de manier waarop de toegangen van de Amsterdam Arena en de verschillende niveau's van vakken zijn ontworpen bedoeld zijn om massa's te sturen en daarmee in een lange traditie staan? De Amsterdam Arena met haar 65 ingangen en plaats voor ruim 51.000 toeschouwers kent namelijk veel voorgangers in de geschiedenis, die misschien wel allemaal te herleiden zijn naar het Colosseum in Rome met 80 ingangen en plaats voor misschien wel ruim 70.000 toeschouwers (hoewel in handboeken vaak het aantal van rond de 50.000 wordt genoemd).¹⁴ Dat betekent dat de architecten van de Amsterdam Arena niet over één nacht ijs zijn gegaan, maar vanuit hun vak hebben kunnen voortbouwen op eeuwenoude expertise. En dat is nu precies *HistNow*: de geschiedenis leeft voort in het nu.

Conclusie en uitnodiging

In dit artikel hebben we twee uiteenlopende terreinen verkend waar geschiedenis een rol speelt, om zo te laten zien dat geschiedenis echt overal is. De overeenkomst tussen het konijn en massagedrag is dat het allebei onderwerpen zijn waarbij men niet zo snel zou denken aan het verleden, terwijl dit zeker aanwezig is. In het geval van het konijn dient de geschiedenis als een alternatieve zienswijze: in plaats van het konijn puur vanuit de universele benadering van de biologie te begrijpen, gaat het bij de geschiedenis van het konijn om het specifieke. Immers, de aanwezigheid van een konijn in iemands directe omgeving betekende door de tijd heen voor verschillende mensen iets anders. Onze moderne omgang met het konijn bestaat pas sinds de jaren zeventig. In het tweede deel van dit artikel over massagedrag ging het juist om een universeel fenomeen dat door de tijd heen bestudeerd kan worden. Wanneer we dat doen, werpen situaties in het verleden nieuw licht op het heden.

Geschiedenis leeft en het platform *HistNow* levert graag een bijdrage aan het wakker maken van het historisch besef dat ieder mens heeft en dat voor ieder mens – individueel en collectief – van groot belang is. Wie mee wil doen aan *HistNow* is van harte welkom.

14 D. Gutierrez, B. Frischer, 'Virtual crowds in a digital Colosseum', in *Virtual Retrospect* 2005 <http://giga.cps.unizar.es/affectivelab/publications/VIRTUAL_RETROSPECT.pdf>.

Van zelfbeheersing naar zelfexpressie

Politieke en populaire cultuur in de jaren vijftig.

Dr. Harm Kaal

Inleiding

In recente publicaties maken opiniemakers en communicatiewetenschappers gewag van een 'mediatisering' van politiek.¹ In de huidige 'mediacratie' en *audience democracy* worden politieke praktijken in toenemende mate aangepast aan 'de verhalende structuren en de vormprincipes die zich binnen de sterk geprofessionaliseerde mediapraktijk ontwikkelen' en moeten politici 'media experts' zijn om te overleven.² Vooral in de opiniërende pers wordt mediatisering geassocieerd met de dominantie van de media over de politiek en daarmee van vorm over inhoud en personen over principes. Politiek wordt met name op televisie volgens de criticsasters te veel als entertainment gepresenteerd.³ Vaak gaat dit gepaard met de verzuchting dat de politiek 'vroeger [...] anders, beter, hoogstaander, fatsoenlijker, inhoudelijker was'.⁴ Politicologisch en mediahistorisch onderzoek heeft inzicht geboden in de historische ontwikkeling van deze relatie tussen media en politiek, ook wel aangeduid als het politiek-mediaal complex.⁵ Na de periode van de verzuiling, waarin politiek en pers ideologisch hechte banden onderhielden (aangeduid als 'partisan logic'), brak eind jaren zestig de fase van de 'party logic' aan: de partijen bepaalden nog wel de poli-

1 M. Elchardus, *De dramademocratie* (Tielt, 2002); Th. Meyer, *Mediokratie. Die Kolonisierung der Politik durch das Mediensystem* (Frankfurt am Main, 2001); *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (Den Haag, 2003). Delen van deze inleiding verschenen eerder in: Harm Kaal, 'De cultuur van het televisiedebat. Veranderende percepties van de relatie tussen media en politiek, 1960 – heden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:2 (2014), 293–316.

2 H. Wijfjes, 'Vorm of vent? Mediatisering in de politieke geschiedenis', in: G. Voerman en D.J. Wolffram (red.), *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek* (Groningen, 2006), 32-38, alhier 33; B. Manin, *The principles of representative government* (Cambridge, 1997), 220.

3 M. van Weezel en M. Zonneveld, 'Een democratie van toeschouwers', *Vrij Nederland*, 18 januari 2003; X. Schutte, 'Inleiding: in de mediacratie', *De Groene Amsterdammer*, 21 november 2012.

4 Wijfjes, 'Vorm of vent?', 34.

5 F. van Vree et al., 'Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002' in: *Medialogica*, 67-98.

tieke agenda, maar werden kritisch door de pers gevolgd. Toenemende concurrentie in het medialandschap zorgde vervolgens begin jaren negentig voor een omslag naar de huidige 'media logic'.⁶

In recent onderzoek wordt niet zozeer deze indeling betwist, als wel de strijd aangebonden met het vervalvertoog dat ermee verbonden is.⁷ Door middel van empirische analyses van mediaberichtgeving en het optreden van politici in de media hebben politieke communicatiewetenschappers onder meer aangetoond dat na 2002 de 'medialogica' licht is gedaald: de berichtgeving over de politiek wordt gekenmerkt door minder 'gepersonaliseerd nieuws, (wed)strijd-nieuws en negatief nieuws'.⁸ Ook wijzen zij erop dat de mede door de media gevoede personalisering van de Nederlandse politiek niet een recent fenomeen is en bovendien niet per se ten koste gaat van de inhoud, al tonen zij hierbij nog onvoldoende oog voor de historische context.⁹ Daarnaast bieden zij een ander perspectief op de popularisering van politiek. Liesbet van Zoonen laat in haar onderzoek zien dat populaire cultuur niet louter negatief inwerkt op politieke communicatie, maar juist ook formats en podia biedt voor nieuwe vormen van interactie tussen politici en de burgers die zij vertegenwoordigen.¹⁰ Haar Britse collega John Street benadrukt dat vertogen, praktijken en formats van populaire cultuur politici in staat stellen om nieuwe, affectieve banden aan te knopen met het electoraat.¹¹ Aansluitend bij deze recente perspectieven uit de communicatiewetenschappen wordt in dit artikel de interactie tussen politiek en populaire cultuur in de jaren vijftig verkend. Aan de hand van een analyse van campag-

6 K. Brants, 'Opgejaagd door Cerberus. De moeizame mediatisering van de politieke communicatie', in: J. Bardeol et al. (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam, 2002), 85-100, alhier 90.

7 K. Brants, 'Double bind of de ambivalente relatie tussen politiek en media' (Oratie Universiteit Leiden 2000); N. Marres, 'Beter productief wantrouwen dan misplaatst vertrouwen. Over de politieke verdiensten van media-affaires', *Krisis* 4 (2003), 36-52.

8 J. Kleinnijenhuis et al., 'Gevaren van medialogica voor de democratie?', in: R. Aerts en P. de Goede (red.), *Omstreden democratie. Over de problemen van een succesverhaal* (Amsterdam, 2013), 111-130, alhier 129-130.

9 R.A. van Santen, *Popularization and personalization. A historical and cultural analysis of 50 years of Dutch political television journalism* (Amsterdam, 2012); R. Aerts, 'Omstreden democratie. Over de studie van een complex bestel', in: idem en De Goede (red.), *Omstreden democratie*, 263-294, alhier 287-288.

10 Liesbet van Zoonen, 'Broken hearts, broken dreams? Politicians and their families in popular culture' in: Eadem en A. Sreberny (red.), *Gender, politics and communication* (Cresskill, N.J., 2000); Eadem, *Entertaining the citizen. When politics and popular culture converge* (Lanham, 2005).

11 John Street, 'Celebrity politicians. Popular culture and political representation', *The British Journal of Politics and International Relations* 6:4 (2004), 435-52; Idem, *Politics & popular culture* (Cambridge, 1997).

nes voor de Tweede Kamerverkiezingen worden de gevolgen blootgelegd die de toe-eigening door politieke partijen van vertogen, praktijken en formats uit de populaire cultuur had voor de (zelf-)representatie van politici in verkiezingspropaganda. De analyse blijft beperkt tot de Partij van de Arbeid en de Katholieke Volkspartij: de twee grootste partijen in deze periode én elkaars grootste concurrent. Een belangrijke ontwikkeling in het medialandschap wordt hier buiten beschouwing gelaten: de impact van televisie op politieke communicatie.¹² De in dit artikel beschreven ontwikkeling in de electorale cultuur zoals die zich onder invloed van een toenemende interactie tussen politiek en populaire cultuur in de jaren vijftig voltrok, speelt zich grotendeels af aan de vooravond van de opkomst van televisie.

Een cultuur van zelfbeheersing

Volgens de Britse historicus Martin Francis hadden Britse premiers zich in de jaren vijftig te verhouden tot een 'culture of restraint'. De dominante gedragscode bestond uit het onderdrukken van emoties. Zelfbeheersing was een deugd, het uitbundig, publiekelijk tonen van emoties werd gezien – ook door de politici zelf – als een teken van zwakte en werd geassocieerd met vrouwelijk gedrag.¹³ De saaie electorale cultuur van de jaren vijftig laat inderdaad zien dat van uitbundigheid nauwelijks sprake was. De eens zo kleurrijke Britse electorale cultuur was volgens Jon Lawrence verworden tot 'drab, lifeless politics, that was perfectly suited to the post-war age of austerity'.¹⁴ Ook op het Europese vasteland was uitbundigheid verre van de norm. In West-Duitsland speelde de verse herinnering aan het nationaal-socialisme natuurlijk een belangrijke rol: bondskanselier Konrad Adenauer zette zich hiertegen af door een beeld van zichzelf te cultiveren als een rustig, beschaafd en beheerst politicus. Zijn relatief hoge leeftijd droeg veel bij aan dit imago.¹⁵

In Nederland was het niet anders. Hier prezen kranten en tijdschriften de waardige en beheerste wijze waarop de verkiezingsstrijd werd uitgevoerd.¹⁶

12 Zie hiervoor Harm Kaal, 'De cultuur van het televisiedebat. Veranderende percepties van de relatie tussen media en politiek, 1960 – heden', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:2 (2014), 291-314.

13 Martin Francis, 'Tears, Tantrums, and bared teeth. The emotional economy of three conservative prime ministers, 1951-1963', *Journal of British Studies* 41:3 (2002), 354-87, alhier 357-358; zie ook Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam, 2002), 181, 184, waar hij Drees met Attlee vergelijkt.

14 Jon Lawrence, *Electing our masters. The hustings in british politics from Hogarth to Blair* (Oxford, 2009), 145.

15 Dominik Paul, *Adenauer-Wahlkämpfe. Die Bundestagswahlkämpfe der CDU 1949-1961* (Marburg, 2011), 477.

16 J.W. Hofwijk, 'Verkiezingspropaganda kost tonnen', *Katholieke Illustratie*, 11

Net als in Duitsland werd de eigen cultuur positief afgezet tegen Amerikaanse gebruiken zoals de grote rol die entertainment en 'image building' daar in de politiek speelden.¹⁷ Zodra er in Nederland enige kleur in de strijd kwam, zoals in de felle campagne van 1956 waarbij de KVP en de PvdA elkaar naar het leven stonden, barstte direct een discussie los over fatsoensnormen.¹⁸ Tegelijkertijd was er echter ook kritiek te horen op het gebrek aan bezieling en werd nostalgisch teruggeblikt op de hartstochtelijke campagnes van weleer, vooral ten tijde van het districtenstelsel.¹⁹ Volgens een katholieke journalist was politiek in Nederland te veel een 'academische' aangelegenheid geworden en had het gewone volk daarom de belangstelling ervoor verloren.²⁰ Ook de politieke partijen maakten zich zorgen om de dalende opkomst bij hun campagne-activiteiten. Bovendien maakten het verkiezingsonderzoek en het opkomende opinieonderzoek hen duidelijk dat hun vaste kern van kiezers aan het afkalven was: de zwevende kiezer was in opkomst.²¹

Politiek mocht zich inderdaad niet (langer) in de vanzelfsprekende aandacht van het publiek verheugen en kreeg concurrentie te verduren van andere interessegebieden. In de jaren vijftig en zestig ontwikkelde Nederland zich tot een welvaartsstaat en consumptiemaatschappij. Steeds meer mensen beschikten over de middelen en de (vrije) tijd om zich met meer bezig te houden dan werk en gezin. Zij abonneerden zich massaal op tijdschriften, gingen naar de bioscoop en schaften een televisietoestel aan.²² Geïllustreerde magazines maakten een grote vlucht door: er kwamen elk jaar nieuwe tijdschriften bij en de oplagecijfers van bladen als de *Libelle*, de *Margriet* en de *Panorama* bleven tot aan de jaren tachtig stijgen. Via deze tijdschriften en de televisie werd de burger

mei 1963.

17 'Eisenhower's politiek program mist vorm en inhoud', *Limburgs Dagblad*, 13 juni 1952; 'Politieke strijd laait overal in Amerika fel op', *De Tijd*, 6 juni 1952.

18 F.S. [Fedde Schurer], 'Zelfbeheersing', *Friese Koerier*, 29 mei 1956; E., 'Zakelijkheid gevraagd', *Leeuwarder Courant*, 24 februari 1959. Het betrof hier sabotage-acties: zo werd Drees in Limburg het spreken onmogelijk gemaakt door kabels van de geluidsinstallatie door te snijden.

19 'Nederland stemt degelijk en zonder opwinding', *De Tijd*, 14 juni 1952; 'Stemmen', *De Telegraaf*, 12 juni 1956; 'Verkiezingsstrijd', *De Tijd*, 30 mei 1956; 'Uit andere bladen. Enthousiasme: matig', *Leeuwarder Courant*, 13 februari 1959; Hofwijk, 'Verkiezingspropaganda'.

20 'Nederland stemt degelijk en zonder opwinding', *De Tijd*, 14 juni 1952.

21 Propaganda en de jongeren. Notitie van de KVP, 1959. Katholiek Documentatiecentrum (hierna KDC), Archief KVP, inv.nr. 1503.

22 Olivier Driessens, 'The celebritytization of society and culture. Understanding the structural dynamics of celebrity culture', *International Journal of Cultural Studies* 16:6 (2013), 641-657, alhier 644-645.

niet alleen geïnformeerd, maar ook vermaakt.²³

Tegen deze achtergrond voltrok zich in de jaren vijftig geleidelijk een toenemende interactie tussen de sferen van politiek en populaire cultuur. Vanuit het oogpunt van politieke representatie werd populaire cultuur voor politici een relevant referentiekader, want in de strijd om de aandacht van het volk bood het hun een podium dat toegang gaf tot een breed publiek, in het bijzonder tot vrouwen en jongeren, twee doelgroepen die geassocieerd werden met een gebrek aan belangstelling voor politiek.²⁴ Vanzelfsprekend was deze toenadering tot populaire cultuur echter niet, want beide werelden kenden tamelijk botsende gedragscodes. Hoe moesten politici, met hun hang naar complexiteit en emotionele terughoudendheid, zich staande houden in een setting waarin simplicitéit, entertainment en emotionalitéit de norm waren?²⁵ Zou de nadruk zo niet te veel op de persoon van de politicus en te weinig op de inhoud komen te liggen?

Politieke partijen gingen aanvankelijk inderdaad voorzichtig te werk. Zo probeerden zij in 1956 meer belangstelling voor hun campagne te genereren door tijdens verkiezingsbijeenkomsten de gebruikelijke toespraken af te wisselen met muziek en cabaret of door een groot vuurwerk te organiseren. Ook het gebruik van helikopters ('hefschroefvliegtuigen') om politici naar hun spreekbeurten te transporteren sluit aan bij deze pogingen de verkiezingen tot een 'spektakel' te maken.²⁶ In de schriftelijke propaganda klonk eveneens een

23 Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995), 102-103; ook voor andere Europese landen gold dit: Christoph Classen, 'Politik als Unterhaltung. Zur Medialisierung von Politik in populären Filmen und Fernsehserien', in: Klaus Arnold et al. (red.), *Von der Politisierung der Medien zur Medialisierung des Politischen? Zum Verhältnis von Medien, Öffentlichkeiten und Politik im 20. Jahrhundert* (Leipzig, 2010), 287-306.

24 Zie bijv. Harm Kaal, 'Appealing to the female vote. Dutch political parties and their approach of women voters in general election campaigns, c. 1922-1980', *Women's History Review* 24:5 (2015), 776-808; ook in Duitsland gebeurde dit. Daar startte Adenauers CDU in 1953 met de publicatie van 'home stories' van politici in geïllustreerde bladen, omdat uit onderzoek bleek dat zij vooral een groot bereik hadden onder kiezers met gebrekkige belangstelling voor politiek. Paul, *Adenauer-Wahlkämpfe*, 468.

25 Stephen Coleman, 'Representation and mediated politics. Representing representation in an age of irony', in: Kees Brants en Katrin Voltmer (red.), *Political communication in postmodern democracy. Challenging the primacy of politics* (Basingstoke en New York, 2011), 39-56, alhier 45; Christina Holtz-Bacha, 'Das Private in der Politik: ein neuer Medientrend?', *Aus Politik und Zeitgeschichte* 41-41 (2001), 20-26, aldaar 23-24.

26 De KVP vliegt met helikopters. *Pamflet, KVP, 1956*. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (hierna IISG), PvdA-Archief, inv.nr. 2089; Helicopter. Pamflet, PvdA, 1956. IISG, PvdA-archief, inv.nr. 2089; 'PvdA-helikopter landt in Uithoorn', *Het Vrije Volk*, 12 mei 1956; Z., 'Van binnenlands gebeuren', *Gereformeerd Gezinsblad*, 17 februari 1959; Na regen van actie komt zonnenschijn van succes. Brochure, KVP, 1956. IISG,

voorzichtige popularisering door. Burgers vonden niet louter paginalange en tamelijk droge uiteenzettingen van partijstandpunten op hun deurmat, maar ook kleurrijke, geïllustreerde brochures en magazines waarin politici, vaak samen met hun vrouw, in een private setting werden geportretteerd. In een op jongeren gerichte serie pamfletten werd PvdA-lijsttrekker Willem Drees vergeleken met aansprekende figuren als voetballer Abe Lenstra en de Amerikaanse jazzartiest Louis Armstrong. In de op vrouwen gerichte propaganda was zelfs nauwelijks een politieke boodschap te ontwaren: om de drempel voor de consumptie van verkiezingsinformatie zo laag mogelijk te houden lag de nadruk op afbeeldingen, naaipatronen, recepten, puzzels en stukken over mode en muziek afgewisseld met een enkele politieke slogan.²⁷

Minister Vondeling (midden, met bril) op huisbezoek in de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen van 1966. Bron: Fotocollectie Anefo, bestandsnummer 918-9560, 2.24.01.03, Nationaal Archief. Fotograaf: Jan Voets. Creative Commons License, CC-BY-SA.

Uit de omslachtige wijze waarop Drees in jongerenpamfletten werd vergeleken met exponenten van de populaire cultuur spreekt het lichte ongemak waarmee deze propaganda bedreven werd. De vergelijking diende er vooral toe om de gedeelde karaktereigenschappen te tonen: net als Louis Armstrong had Drees in zijn politieke loopbaan doorzettingsvermogen getoond en net als Lenstra behield ook hij in lastige situaties zijn kalmte. De analogie kende echter duidelijk haar grenzen: de PvdA haastte zich te benadrukken dat Drees geen ‘jam session’ speelde: ‘Je kan niet “met hem lache...” Maar je kunt wel op hem vertrouwen.’ Bovendien was een plichtsvertoog nog steeds dominant: jongeren, net als vrouwen, werd in dit soort propaganda telkens op het hart gedrukt dat het hun plicht was om zich in politiek te verdiepen.²⁸

De eerste voorzichtige uitstapjes richting populaire cultuur laten zien dat het politieke partijen er vooral om te doen was zo de aandacht te trekken van kiezers die zij minder vatbaar achtten voor reguliere propaganda. Ze zagen erop toe dat politiek nog steeds gepresenteerd werd als een serieuze zaak, met

PvdA-Archief, inv.nr. 2089; ‘Verkiezingsvuurwerk’, *Leeuwarder Courant*, 5 juni 1956; ‘Politieke partijen spelen met vuur’, *De Telegraaf*, 2 juni 1956.

²⁷ Kaal, ‘Appealing’.

²⁸ Je kunt niet op Louis Armstrong stemmen! en Je kunt niet op “us Abe Lenstra” stemmen. *Pamfletten, PvdA, 1956*. IISG, PvdA-Archief, inv.nr. 2089.

verkiezingen als het moment waarop kiezers hun keuze maakten op basis van een zorgvuldige afweging van politieke agenda's en gedeelde belangen. Het potentieel van de populaire cultuur werd nog niet ten volle benut; hoewel de persoon van de politicus op de voorgrond werd geplaatst, was nog nauwelijks sprake van een instrumentalisering van populaire cultuur teneinde emotionele banden te smeden tussen hem en het electoraat.

Het duidelijkst blijkt dit uit de aanhoudende dominantie van een cultuur van emotionele beheersing – met Drees kon je niet lachen. In een interview in het socialistische dagblad *Het Vrije Volk* dat in de aanloop naar de verkiezingen van 1956 werd gepubliceerd, beweerde Drees dat hij zich vanaf het begin van zijn politieke loopbaan had voorgenomen om 'nimmer zijn emoties te tonen: wie dat wél doet, wie wél zijn geduld tegenover politieke tegenstanders zou verliezen en wél zijn innerlijke roerselen prijs zou geven, zou een slecht bewindsman zijn'.²⁹ Volgens partijgenoot en PvdA-campagneleider Meyer Sluysen was zijn 'ongelooflijke zelfbeheersing' Drees' 'sterkste karaktertrek'.³⁰ Ook andere socialistische politici werden in partijpropaganda en interviews in de pers zonder uitzondering als nuchtere mannen getypeerd. Ko Suurhoff werd in een interview in *Het Vrije Volk* zelfs ronduit als allesbehalve een 'sociale' persoonlijkheid bestempeld, zonder dat dit als een negatieve kwalificatie werd gezien. In tegendeel: het sloot aan bij Suurhoffs belangrijkste kwaliteit: zijn 'efficiëntie'. Sociaal doen stond een goede uitoefening van zijn drukke werkzaamheden alleen maar in de weg. Hoewel enige kleur aan de persoonlijkheid van de politicus werd gegeven door hem naar zijn hobby's te vragen en hem met zijn familie af te beelden, was het onmiskenbaar dat het leven van een politicus eerst en vooral in het teken stond van de politiek.³¹

Deze cultuur droeg ook bij aan een aanhoudende marginalisering van vrouwen in de politiek, omdat zij geacht werden zich minder eenvoudig aan

De voorkant van een glossy die de KVP gebruikte in de campagne van 1963. Bron: KDC, KVP, inv.nr. 1490.

29 W. Hijmans, 'Drees: een leven lang rechtvaardig zijn', *Het Vrije Volk*, 9 juni 1956.

30 Meyer Sluysen, 'Gepointilleerd portret van Dr Willem Drees', *Vrij Nederland*, 7 juli 1956.

31 Piet Heil, 'J.G. Suurhoff: nuchter gids naar veilig leven', *Het Vrije Volk*, 26 mei 1956; Hans Jacobs, 'Sicco L. Mansholt, boer en minister, ploegt onverpoosd op akker "Europa"', *Het Vrije Volk*, 18 mei 1956; Gerda Brautigam, 'J.A.W. Burger: "Neus" voor politiek, geen gladder politicus', *Het Vrije Volk*, 2 juni 1956; W. Hijmans, 'Drees: een leven lang rechtvaardig zijn', *Het Vrije Volk*, 9 juni 1956.

de bestaande normen te kunnen conformeren. De manier waarop pers en politiek met de relatie tussen de publieke en de privé-persona van de politicus omgingen laat dit duidelijk zien. De term 'persona' stamt uit de psychologie en verwijst naar de veelzijdigheid van de menselijke persoonlijkheid, naar het bestaan van per context verschillende (sociaal geconditioneerde) rollen die de mens 'speelt'.³² In de verkiezingscampagne van 1956 verspreidde de PvdA een magazine dat geheel draaide om de persoon van Willem Drees: *W. Drees: zijn land, zijn partij, zijn beleid*, met op de voorkant een foto van Drees en zijn vrouw. Het tijdschrift, dat voor 15 cent verkocht werd, bevatte ook een artikel over Drees 'in zijn gewone doen'.³³ Drees werd hierin gepresenteerd als de verpersoonlijking van zijn eigen politieke agenda: de man die als premier verantwoordelijk was geweest voor de wederopbouw van Nederland en de opbouw van de welvaartsstaat en dit had verbonden met deugden als hard werken, zuinigheid en plichtsbesef presenteerde zichzelf als een man die zelf aan deze deugden trouw bleef en dus wars was van enige uitbundigheid.³⁴ De foto's illustreerden dit: Drees stond afgebeeld wachtend in de rij om zijn stem uit te brengen (dat een toekijkende burger zijn persoonlijke beveiliging was werd er niet bij vermeld), te voet op weg naar zijn werk (de auto liet hij staan) en gezeten achter een bureau vol dossiers. Op twee foto's wordt hij in een private setting afgebeeld, wandelend met zijn vrouw en liggend op het strand, maar zelfs dan houdt Drees zijn pak aan: klaar om direct weer aan het werk te gaan. Een journalist die Drees op een zondag in Amsterdam had zien wandelen, vermoedde dat hij aan het 'peinzen' was 'over de komende begroting'. Het aangezicht van Drees herinnerde hem 'aan de ernst van het leven'.³⁵

Deze voorbeelden laten zien dat Drees' publieke persoonlijkheid alomtegenwoordig was, ook wanneer hij in een private setting werd geportretteerd. Voor de enige politicus die in de jaren vijftig qua statuus in de buurt kwam van Drees – de katholieke voorman Carl (al was er bijna niemand die hem zo aansprak) Romme – gold hetzelfde. Ook voor hem was zelfbeheersing de norm en domineerde zijn publieke persoonlijkheid de huiskamer. In een campagne-magazine dat duidelijk geïnspireerd was op het aan Drees gewijde blad werd Romme thuis geportretteerd, maar veel nieuws over de 'mens' Romme leverde

32 Mineke Bosch gebruikt het concept in haar biografisch onderzoek: Mineke Bosch, 'Persona and the performance of identity. Parallel developments in the biographical historiography of science and gender, and the related uses of self narrative', *L'Homme* 24:2 (2013), 11-22.

33 'Dr. W. Drees in zijn gewone doen' in: *W. Drees. Zijn land – zijn partij – zijn beleid. Verkiezingstijdschrift, PvdA, 1956*. KDC, KVP-Archief, inv.nr. 1496; Werken voor twee. Actie-boek Kamerverkiezingen 1956, PvdA. IISG, PvdA-Archief, inv.nr. 2089.

34 Zie ook: Jelle Gaemers, 'Willem Drees privé verklaard', in: Hans Renders en Gerrit Voerman, *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007), 67-82, alhier 73.

35 'Dr. W. Drees in zijn gewone doen'.

dit niet op. Er waren immers 'geen twee Rommes, de politicus Romme en de Romme die zichzelf is. Romme is als politicus helemaal zichzelf en de Romme, die zichzelf is, is helemaal politicus'. Als 'mens' en als 'politicus' was Romme een en dezelfde, door een groot zelfbewustzijn en verantwoordelijkheidsgevoel gekenmerkte, persoonlijkheid. Opvallend is de poging van de KVP om het gebrek aan waardering voor Romme buiten eigen kring – waar men toch enig wantrouwen koesterde jegens de 'sfinx van Overveen' – en het gebrek aan een warme band met het electoraat om te zetten in een deugd. Romme, zo werd in de katholieke propaganda beweerd, zocht niet naar populariteit. Een goede volksvertegenwoordiger zoals hij was niet 'net als wij', behept met dezelfde 'zwakheden', maar 'beter ... dan wij'. Romme, zo benadrukte de verkiezingskrant, was niet iemand die een warme, vaderlijke band met het electoraat nastreefde; hij was geen vader, maar een echte leider die voorop ging in de strijd.³⁶ Ook voor Drees gold echter dat van een intieme, emotionele band met het electoraat geen sprake was. Hoewel hij in tegenstelling tot Romme wel op waardering buiten eigen kring kon rekenen, hield zijn populariteit volgens Te Velde toch 'iets abstracts'.³⁷ Al was hij haast de eerste Nederlandse politicus wiens voornaam ging behoren tot het algemene politieke spraakgebruik, zijn erenaam 'Vader Willem Drees' had toch in de eerste plaats een paternalistische connotatie. Het handhaven van een zekere afstand tussen politicus en kiezers tekende de politieke cultuur van de jaren vijftig waarin het aanzien van politici nog vanzelfsprekend was: zij boezemden ontzag in. In het geval van Drees zagen zelfs zijn collega-ministers naar hem op en in partijpropaganda werd Drees in de regel aangeduid met het wat formele en afstandelijke 'Dr. Drees'.³⁸

Een nieuw emotioneel landschap

Romme en Drees bepaalden de norm van mannelijke politiek leiderschap in de jaren vijftig dat vorm kreeg rond deugden als zelfbeheersing, zelfbewustzijn, distantie en plichtsbetrachting en zo de status van politiek als een mannelijk domein bevestigde. Hoewel de nieuwe op formats uit de populaire cultuur gebaseerde vormen van politieke communicatie ook de privé sfeer tot onderwerp van discussie maakten, was van een afzonderlijke, van de publieke, 'politieke' persona te onderscheiden private persona nauwelijks sprake. Dat neemt

36 'Romme, de lijsttrekker, de hemelbestormer', Een op een. Verkiezingstijdschrift, KVP, 1956. IISG, PvdA-Archief, inv.nr. 2089. Voor het contrast met Drees zie ook: Te Velde, *Stijlen*, 173.

37 Te Velde, *Stijlen*, 175-176.

38 Peter van der Heiden, 'De "olieman"'. Drees als voorzitter van de ministerraad,' in: Jan Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Drees, minister-president 1948-1958* (Den Haag, 2005), 9-20, alhier 11-12; Hans Daalder en Jelle Gaemers, *Premier en elder statesman. De jaren 1948-1988. Willem Drees, 1886-1988* (Amsterdam, 2014), 304.

niet weg dat in kranteninterviews en portretten in partijpropaganda de lezer wel enig zicht werd geboden op het privéleven van de politicus. In korte biografieën van kandidaten voor een Kamerzetel werden naast de opsomming van iemands professionele curriculum vitae ook enige *faits divers* opgenomen – hobby's als het verzamelen van antiek, wandelen en bowlen.³⁹ Tegelijkertijd bleek uit de interviews en portretten dat politici in feite nauwelijks een privéleven hadden: hun leven stond volledig in het teken van politiek. Het is veelzeggend dat het privéleven van de politicus voornamelijk werd gekleurd (en gedomineerd) door zijn vrouw. Vrouwen van politici – met uitzondering van de vrouw van Drees, die de publiciteit schuwde – lieten zich interviewen door damesbladen als het katholieke blad *Beatrijs*, de *Libelle* en de *Margriet* en gaven de lezer zo inzicht in het huishouden en de opvoeding van de kinderen, waarbij de vader/politicus vaak de grote afwezige was.⁴⁰

Niettemin bracht de interactie tussen politiek en populaire cultuur geleidelijk veranderingen teweeg in het emotionele landschap van de politiek. Vooral in op vrouwen gerichte propaganda klonk dit door: vrouwen waren immers gevoeliger dan mannen en dus ook gevoeliger voor een meer emotionele dan rationale benadering van politieke representatie (nog los van het feit dat het hen aan kennis van en belangstelling voor politieke vraagstukken ontbrak, zo meenden de partijen althans).⁴¹ In een op vrouwen gerichte 'glossy' die de PvdA in de campagne van 1959 verspreidde was een interview opgenomen met de prominente socialistische politicus en oud-minister van Financiën H.J. Hofstra. Hoewel werd opgemerkt dat hij 'met een duidelijke terughoudendheid' over zijn privéleven sprak, kreeg de lezer wel een beeld voorgeschoteld van een man die in zijn jonge jaren 'gevoelig', 'stil' en 'verlegen' was geweest. Ook de hartschicht waarmee hij politiek bedreef kwam ter sprake. Publiekelijk was Hofstra bij de behandeling van ingewikkelde politieke vraagstukken 'kalm' gebleken, maar nu sprak hij er 'geëmotioneerd' over.⁴² In tegenstelling tot Romme en Drees kreeg hier dus de private persona van de politicus wel enig reliëf en was er ruimte voor een breder palet aan emoties dan louter zelfbeheersing.

Een ander nieuw element was aandacht voor het uiterlijk van politici. Dit kwam onder meer voort uit een nieuw journalistiek genre: het interview als 'close-up'. Deze fotografische metafoer drukte een nieuwe stijl van journalistiek uit waarin de journalist het interview of portret lardeerde met gedetailleerde beschrijvingen van het gedrag en uiterlijke voorkomen van de politicus. Met een haast antropologische aanpak – de politicus werd gevolgd in zijn dagelijkse bezigheden, voor en achter de schermen, ook thuis – hoopte de journalist vat

39 'Op wie stemt u eigenlijk', *Een op een*. IISG, PvdA-Archief, inv.nr. 2089.

40 Kaal, 'Appealing'.

41 Ibidem.

42 Bibeb, 'Man van het jaar', *De 7'ijsjes' van ... Verkiezingstijdschrift*, PvdA, 1959. IISG, PvdA-Archief, inv.nr. 2089.

te krijgen op de mens achter de politicus.⁴³ Het resulteerde in typeringen van politici als 'jeugdig', 'in goede gezondheid', 'goed gekleed', 'sterk als een os' en 'lenig'. Zo werd onmiskenbaar betekenis toegekend aan de fysieke eigenschappen van politici.⁴⁴ Dat politici ook steeds vaker in beeld verschenen, niet alleen in de vorm van foto's in geïllustreerde tijdschriften, maar ook op televisie, droeg hier natuurlijk veel aan bij: voorheen kenden kiezers hun politieke voormannen alleen van de zwart-wit portretfoto's in partijlectuur.

Tegen deze achtergrond ontwikkelde authenticiteit zich tot een nieuwe politieke deugd. Was het voor mannen als Romme en Drees nog de norm geweest om hun private persona te laten overschaduwen door of samenvallen met hun publieke persona, in de jaren zestig kantelde dit perspectief. Politici was er nu veel aan gelegen om 'authentiek' over te komen. Authenticiteit ontleenden zij aan het in hun publieke optreden laten doorklinken van hun private persona – hoe ze *echt* waren, hun 'menselijke' kant. Hierbij hoorde het tonen in plaats van onderdrukken van emoties, het zich niet op afstand, maar in nabijheid van de kiezer plaatsen en het door middel van humor relativeren van de eigen positie.⁴⁵

Authenticiteit had echter ook een paradoxaal aspect: het was vaak geënsceeneerde, weldoordachte authenticiteit. Politieke partijen gingen er in de tweede helft van de jaren vijftig namelijk voorzichtig toe over om experts uit de wereld van reclame, marketing en public relations in te schakelen die hen hielpen bij de voorbereiding en uitvoering van de verkiezingscampagne. Het ging niet zonder slag of stoot. Binnen de PvdA verzette Meyer Sluysen zich hevig tegen het inschakelen van een reclamebureau. Hij was al vanaf de jaren dertig verantwoordelijk voor de verkiezingscampagnes van de sociaal-democraten en maakte hierbij gebruik van ideeën uit de wereld van reclame en marketing (waarop hij als journalist goed zicht had). Niettemin vreesde Sluysen dat met het inschakelen van externe expertise de partij de controle over de inhoud van de campagne zou verliezen. In 1958 werd hij van zijn post als voorzitter van het campagnecomité ontheven en werd een reclamebureau de opdracht gegeven om een advertentiecampagne te ontwerpen voor de verkiezingen van 1959.⁴⁶ Dat jaar ging de KVP in zee met Ben Korsten, een van de eerste Nederlandse public relati-

43 Marcel Broersma, 'The discursive strategy of a subversive genre. The introduction of the interview in U.S. and European journalism', in: Herman W. Hoen en Mary G. Kemperink (red.), *Vision in text and image. The cultural turn in the study of arts* (Leuven, 2008), 143-58.

44 Heil, 'J.G. Suurhoff'; Jacobs, 'Sicco L. Mansholt'.

45 Zie voor authenticiteit als politieke deugd: Henk te Velde, 'Authenticiteit en politiek', *Krisis* 76:3 (1999), 35-45.

46 Philip van Praag, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA, 1966-1977* (Amsterdam, 1990), 25.

ons experts. Korsten werd lid van de propaganda-adviescommissie van de KVP die ook experts telde uit de wereld van opinieonderzoek en reclame. Korsten adviseerde de partij om topkandidaten in de publiciteit te brengen, vooral in de ongebonden, niet-katholieke pers, met 'human interest' verhalen. Ook drukte hij kandidaten op het hart om hun gezicht te laten zien bij sportwedstrijden en concerten en om tijdens bijeenkomsten contact te zoeken met de kiezers in plaats van alleen een voorbereide toespraak af te steken. Zo konden zij beter hun menselijke kant laten zien.⁴⁷

Het was de jonge katholieke politicus Norbert Schmelzer, een protegé van Romme, die binnen de KVP het gebruik van expertise uit de wereld van marketing en public relations het meest stimuleerde. Schmelzer had economie gestudeerd en vervolgens gewerkt op de publiciteitsafdeling van Unilever en nam de kennis die hij hier had opgedaan mee de partij in. In het midden

De PvdA verkiezingskaravaan doet in de campagne voor de Kamerverkiezingen van februari 1967 Limburg aan, 24 januari 1967. Bron: Fotocollectie Anefo, bestandsnummer 920-0100, 2.24.01.05, Nationaal Archief. Fotograaf: Ron Kroon. Creative Commons License, CC-BY-SA.

van de jaren vijftig circuleerden binnen de KVP nota's van zijn hand waarin hij de partij oproep om na te gaan denken over de manier waarop de partij haar programma het beste aan de kiezer kon 'verkopen'. Uit opinieonderzoek was gebleken dat de vraagstukken die door de partijen werden benadrukt niet aansloten bij de thema's die onder het volk leefden. Een public relations-offensief kon uitkomst bieden.⁴⁸ In een overzicht van verschillende 'propagandatechnieken' noemde Schmelzer onder meer het inspelen op emoties, de presentatie van een politicus als de 'vriendelijke buurman' en het opnemen in verkiezingspamfletten van steunbetuigingen van beroemdheden.⁴⁹ De partij nam dit ter harte; in de campagne van 1963 spraken beroemdheden als wielrenner Wim van Est en voetballer Fons van Wissen hun steun uit voor de KVP.⁵⁰

Mede onder invloed van de intocht van experts veranderde de electo-

47 Plan 1960. Nationaal Archief (hierna NA), Archief Schmelzer, inv.nr. 129; B.K.[Ben Korsten], Public Relations-schema verkiezingen 1959. KDC, KVP-Archief, inv.nr. 1503.

48 Ibidem en Nota betreffende de strategie ten aanzien de 'verkoop' van ons beleid, program en onze politici, 27 juni 1958. NA, Archief Schmelzer, inv.nr. 129; Plan de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen 1963. KDC, KVP-Archief, inv.nr. 1504.

49 Techniek der propaganda. NA, Archief Schmelzer, inv.nr. 129.

50 'Wim van Est: karakter', 'Fons van Wissen: klare taal' in: *De wereld van morgen. Verkiezingstijdschrift*, KVP, 1963. KDC, KVP-Archief, inv.nr. 1490.

rale cultuur. In de jaren vijftig bestonden de campagnes van politieke partijen nog voornamelijk uit massabijeenkomsten, plaatselijke vergaderingen met toespraken en de verspreiding van massa's papier. Door middel van instructies probeerden partijbureaus bovendien de plaatselijke partijafdelingen aan te zetten tot het organiseren van vergaderingen en 'propagandatochten'. Dat sorteerde lang niet altijd het gewenste effect, zo blijkt uit de herhaaldelijke klaagzangen over een gebrek aan 'bezieling' bij de partijgenoten in den lande. Bovendien werden de partijen zoals gezegd geconfronteerd met een gebrek aan publieke belangstelling voor hun bijeenkomsten. In Nederland en ook elders in Europa schakelden zij daarom over op meer persoonlijke benaderingen van het electoraat, bijvoorbeeld door middel van huisbezoek en het huis-aan-huis verspreiden van verkiezingsmateriaal.⁵¹ Omdat men hiervoor nog steeds van de plaatselijke organisatiegraad en bezieling onder de partijleden afhankelijk was, besloten de partijen – eerst de PvdA en KVP, later ook de VVD – met een verkiezingskaravaan door het land te trekken: de politieke partij als een reizend circus dat elke dag zijn tenten opsloeg in een andere stad. Er was voor burgers geen ontkomen aan; winkelend in de stad kregen ze campagnemateriaal in de hand gedrukt en thuis kon men een politicus voor de deur aantreffen met een folder of het verzoek om in de woonkamer nog even door te praten.

Tot slot

Met deze nieuwe electorale cultuur, die in de jaren zestig nader vorm zou krijgen rond het nieuwe medium televisie, ging een veranderende conceptie van politieke representatie gepaard. De toenemende nadruk die werd gelegd op de persoon van de politicus – met name op de verhouding tussen zijn publieke en private persona – maakte politiek veel minder abstract. Nu kiezers zich niet meer als vanzelfsprekend langs lijnen van klasse of religie met een politieke partij identificeerden, bood de persoon van de politicus een nieuwe bron van identificatie.⁵² De veel meer visueel dan tekstueel ingestelde populaire cultuur bood een bruikbaar raamwerk om aan deze identificatie vorm te geven. Authenticiteit werd hierbij belangrijk politiek kapitaal. In de toeschouwersdemocratie die vanaf de jaren zestig vorm kreeg werd de vertrouwensband tussen politicus en kiezer meer dan voorheen er één van persoonlijke aard.⁵³ Waar het vertrouwen in politici voorheen rustte op de mate waarin zij een bepaalde politieke gemeenschap belichaamden – zie Drees die in feite de wederopbouw personificeerde en daarom door de PvdA als een 'nationale figuur' werd gepresenteerd – werd het nu veel meer gegrond op correspondentie tussen een politicus' private

51 Martin Conway, 'Democracy in postwar Western Europe. The triumph of a political model', *European History Quarterly* 32:1 (2002), 59–84, alhier 73.

52 Holtz-Bacha, 'Das Private', 23.

53 Manin, *Principles*, passim.

en publieke persona.⁵⁴ Politici werden geacht 'representatives of themselves' te zijn; normale mensen met wie kiezers zich konden identificeren.⁵⁵ Het privéleven en het gevoelsleven van de politicus kregen tegen deze achtergrond politieke betekenis.⁵⁶ De cultuur van zelfbeheersing maakte zo geleidelijk plaats voor een meer expressieve cultuur.

54 Te Velde, 'Authenticiteit'.

55 Coleman, 'Representation', 50.

56 Holtz-Bacha, 'Das Private', 23.

Tussen droom en daad stond een wereldoorlog

De eerste Lauensteiner Kulturtagung van 1917: tot mislukken gedoemd?

Christoph van den Belt

Inleiding

'Het is mijn vaste overtuiging dat alleen nieuwe mensen, met een nieuw levensgevoel, een nieuw intensief staatsleven tot stand kunnen brengen.'¹ Deze ronkende en wellicht wat abstracte woorden schreef de uitgever Eugen Diederichs (1867-1930) aan de socioloog Max Weber (1864-1920) in 1917. Diederichs organiseerde van 29 tot 31 mei 1917 een zogenaamde Lauensteiner Kulturtagung: een samenkomst op *Burg Lauenstein* waarbij hij een zo groot en representatief mogelijk deel van de Duitse intellectuelen wilde samenbrengen.² De initiator bracht deze intellectuelen samen om na te denken over de toekomst van hun land.³ De noodzaak hiertoe was van levensbelang, zo vond Diederichs. Het Duitse Keizerrijk, dat nog zo 'voortvarend' aan de oorlog was begonnen in augustus 1914, bevond zich in een netelige positie. Zou het Keizerrijk de oorlog nog wel kunnen winnen? Of moest er een compromisvrede getekend worden? En los van de oorlog, hoe zag de toekomst van het rijk er überhaupt uit? Over één ding waren alle aanwezigen het in ieder geval eens: er moest actie ondernomen worden.

1 Brief Eugen Diederichs aan Max Weber 22 juli 1917, zie: Ulf Diederichs, *Eugen Diederichs. Selbstzeugnisse und Briefe von Zeitgenossen* (Düsseldorf, 1967), 244.

2 Het was de eerste van drie bijeenkomsten die Diederichs wilde organiseren in 1917 en het voorjaar van 1918, waarvan alleen de eerste samenkomst hier besproken wordt. Met betrekking tot de tweede en derde samenkomst (de derde vond uiteindelijk niet plaats) zijn nauwelijks bronnen overgeleverd. Daarnaast betreft de discussie onder historici zich voornamelijk op de eerste Lauensteiner Kulturtagung.

3 In dit artikel worden intellectuelen, in lijn met de definitie zoals Stefan Collini die formuleerde, gezien als mensen die zich verdienstelijk hebben gemaakt in een niet-praktisch vakgebied waarbij creatieve, analytische of wetenschappelijke capaciteiten worden gevraagd. Het gaat vervolgens om de rol die deze mensen innemen: zij worden – volgens de hier gehanteerde definitie – pas als intellectueel aangemerkt als zij de reputatie die zij hebben opgebouwd in hun vakgebied gebruiken om zich te uiten over thema's van algemeen belang die hun eigen vakgebied overstijgen. Deze geëngageerde uitingen doen zij bovendien in media die een groter publiek aanspreken dan louter het publiek waarop zij zich normaal gesproken binnen hun vakgebied richten, zie: Stefan Collini, *Absent minds. Intellectuals in Britain* (Oxford, 2006), 52.

Over deze Tagung, waar de aanwezige intellectuelen elkaar van meet af aan in de haren vlogen en uiteindelijk gefrustreerd weer uit elkaar gingen, wordt verschillend gedacht door historici. De een beziet de bijeenkomst als een succes, de ander als een mislukking. Het is de bedoeling van dit artikel om, door middel van een kritische reflectie op de belangrijkste overgeleverde bronnen met betrekking tot deze Tagung, inzichtelijk te maken waar deze uiteenlopende interpretaties vandaan komen. Ook wordt een nieuw antwoord geboden op de vraag hoe de uitkomst van deze samenkomst geïnterpreteerd moet worden, waardoor een genuanceerder en beter inzicht in de gedachtewereld van deze intellectuelen ontstaat.

Historische context

Aan het begin van de twintigste eeuw was er sprake van twee grote politieke machtsblokken in Europa: de Centralen, bestaande uit het Duitse Keizerrijk en Oostenrijk-Hongarije, en de Entente, oftewel Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland. De periode vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kenmerkte zich door tal van grote en kleinere conflicten waarbij deze mogendheden mede door toedoen van hun bondgenootschappen of hun koloniale belangen betrokken waren. Deze en andere conflicten werden diplomatiek opgelost. De moord op de troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije – aartshertog Franz Ferdinand – en diens vrouw op 28 juni 1914 bleek echter de opmaat naar een allesvernietigende industriële en totale oorlog.

Lange tijd werd door historici het beeld in stand gehouden dat deze oorlog door de bevolkingen van de strijdende partijen jubelend werd ontvangen. Inmiddels is duidelijk dat dit beeld vooral werd gecreëerd door de propaganda van de belligerenten, die het deden voorkomen alsof hun bevolkingen massaal achter hun beleid stonden. Toch staat het buiten kijf dat veel Europese intellectuelen, vooral in het Duitse Rijk, de oorlog met enthousiasme verwelkomden. Volgens de historici Ewoud Kieft en Frits Boterman is dit vooral te herleiden tot de persoonlijke frustraties van veel van deze intellectuelen, en speelden de toenmalige internationale ontwikkelingen vooral op de achtergrond een rol in hun visies op de oorlog. Velen hadden het gevoel in een decadente, oppervlakkige en vervallen samenleving te leven en volgden de explosieve moderniseringsontwikkelingen in het Duitse Rijk en de toenemende politieke macht van de arbeidersklasse met argusogen. Een korte oorlog zou de lucht zuiveren, aan de binnenlandse tegenstellingen een einde maken en een nieuwe ‘organische gemeenschap’ tot stand brengen. Tenminste, dat was wat veel Duitse intellectuelen hoopten in augustus 1914.⁴

4 Frits Boterman, *Cultuur als macht: cultuurgeschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Amsterdam, 2013), 259-273, citaat op 270; Ewoud Kieft, *Oorlogsenthouiasme. Europa 1900-1918* (Amsterdam, 2015), 364-367; Herman Simissen, ‘De geest van 1914’. Een mythe in de Duitse geschiedenis’, *Streven* 75 (2008), 877-887, alhier 878 en 880.

Naarmate de barse realiteit van de oorlog zich opdrong, nam dit enthousiasme onder Duitse intellectuelen drastisch af. Het vertrouwen dat de oorlog een hernieuwing van de Duitse cultuur teweeg kon brengen slonk. Daar kwam bij dat de nationale eenheid in Duitsland kraakte. Tijdens het uitbreken van de oorlog werden de politieke partijen en de bevolking min of meer bij elkaar gehouden door de *Burgfrieden*, die impliceerde dat alle tegenstellingen voor de duur van de oorlog terzijde werden geschoven. De oorlogsmoeheid onder de Duitse bevolking, die honger had geleden tijdens de strenge winter van 1916-1917, nam toe en de verdeeldheid groeide. Ook de Russische Februarirevolutie, die de angst voor soortgelijke onrust in het Duitse Rijk flink deed oplaaien, en de steeds heviger wordende discussie omtrent het drieklassenstemrecht hadden ertoe bijgedragen dat van een *Burgfrieden* niets meer over was.⁵ De oorlogsdeelname van de Verenigde Staten op 6 april 1917 en de Paasboodschap van Keizer Wilhelm II een dag later, waarin hij democratische hervormingen beloofde voor na de oorlog, maar die vooral olie op het vuur van de discussie over het drieklassenstemrecht gooide, zorgden voor een toenemende politieke polarisatie en bezorgdheid onder Duitse intellectuelen. Tot slot voelden velen zich ongemakkelijk bij de onbeperkte duikbotenoorlog die begin januari 1917 was afgekondigd, een strategie die erop neerkwam dat Duitse onderzeeërs van hun regering toestemming hadden om te schieten op al wat bewoog op de internationale wateren.⁶ Het is in het licht van deze context dat de samenkomst op *Burg Lauenstein* gezien moet worden.

De initiatior: de uitgever Eugen Diederichs

Eugen Diederichs was niet zomaar een uitgever, tenminste, dat vond hij zelf: hij zag zichzelf als de man die de Duitse intellectuelen bij elkaar zou brengen om de regeneratie van de Duitse cultuur te bewerkstelligen. Diederichs, die in 1896 tamelijk plotseling het *Eugen Diederichs Verlag* had opgericht, een uitgeverij die zich in de jaren daarna zou nestelen tussen de belangrijkste uitgeve-

5 Dit zogenaamde drieklassenstemrecht waarbij de klassen op basis van inkomen waren vastgesteld, was ingevoerd door koning Frederik Willem IV in 1849, om daarmee de democratische eisen van de revolutie van 1848 tegemoet te komen; Ismee Tames, 'Geweld als noodlot. Duitse denkers op de Lauensteiner bijeenkomsten van 1917', in: Jacco Pekelder en Frits Boterman (red.), *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam, 2005), 69-91, alhier 69-70.

6 Max Weber, Wolfgang Mommsen en Gangolf Hübinger (red.), *Zur Politik im Weltkrieg. Schriften und Reden 1914-1918* (Tübingen, 1984), 7-12; Wolfgang Mommsen, 'Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg', in: Wolfgang Mommsen (red.), *Schriften des Historischen Kollegs Kolloquium 34. Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg* (München, 1996), 11-26, alhier 11-12; Koen Koch, *Een kleine geschiedenis van de Grote Oorlog 1914-1918* (Amsterdam, 2010), 287-341; Boterman, *Cultuur als macht*, 306-307.

rijen in het Duitse Keizerrijk, stond door zijn werk als uitgever in contact met veel van de meest invloedrijke Duitse intellectuelen van zijn tijd. Een eenduidig programma heeft Diederichs nooit ontwikkeld, maar bij het selecteren van auteurs ging het hem er in de eerste plaats om dat deze experimenteerden, dat ze in hun boeken op zoek gingen naar nieuwe manieren van denken. Dit ideaal zag hij vooral belichaamd bij auteurs uit de Duitse klassieke periode, uit de Romantiek, maar ook bij auteurs uit de klassieke Oudheid en uit zijn eigen tijd, zoals de Russische schrijvers Leo Tolstoj, Anton Tsjechov en Maksim Gorki. Diederichs waardeerde de 'innere Unsicherheit' die hij meende te constateren bij deze auteurs.⁷

Diederichs, die zich zoals veel van zijn Duitse tijdgenoten onprettig voelde bij de bestaande wereld aan de vooravond van de wereldoorlog, wilde door middel van zijn publicaties idealen bijeenbrengen die de wereld wederom zouden kunnen 'betoveren met religiositeit en esthetiek'. Bovenal wilde hij een nationaal ideaal scheppen, al wist hij zelf ook niet wat hij daarvan moest verwachten; voor de invulling hiervan vertrouwde hij op de intellectuelen uit de kringen rondom zijn uitgeverij. Hij zag zichzelf als de katalysator van hun ideeën. Kortom, meer dan louter een uitgeverij wilde hij een 'Versammlungs-ort moderner Geister' vormen.⁸

De Kulturtagung: idee en uitvoering

Het uitbreken van de oorlog had Diederichs verrast, maar zoals zoveel intellectuelen hoopte hij dat de oorlog de lucht zou zuiveren. Na een aantal jaren oorlog - inmiddels was duidelijk dat de oorlog langer zou duren dan een flinke onweersbui - vond de uitgever het de hoogste tijd voor bezinning. Met dit doel wilde hij drie Kulturtagungen organiseren. De eerste samenkomst moest gaan over de 'betekenis en opdracht van onze tijd', de tweede over het 'leidersprobleem in de staat en in de cultuur', en de derde, die vooral academisch van aard moest zijn, over de 'freistudentische' jeugd.⁹ De historicus Gangolf Hübinger benadrukt het idealistische karakter van Diederichs *Vorhaben*: oorspronkelijk was het zijn idee om zogenaamde cultuurcongressen te initiëren, bedoeld

7 Erich Viehöfer, *Der Verleger als Organisator. Eugen Diederichs und die bürgerlichen Reformbewegungen der Jahrhundertwende* (Frankfurt am Main, 1988), 8-10.

8 Andreas Meyer, 'Der Verlagsgründer und Seine Rolle als "Kulturverleger"', in: Gangolf Hübinger (red.), *Versammlungsort moderner Geister. Der Eugen Diederichs-Verlag. Aufbruch ins Jahrhundert der Extreme* (München, 1996), 26-89, alhier 27-28; Tames, 'Geweld als noodlot', 73; Gangolf Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese. Eugen Diederichs' Bemühungen um die Grundlegung einer neuen Geisteskultur (Anhang: Protokoll der Lauensteiner Kulturtagung von Pfingsten 1917)', in: Wolfgang Mommsen (red.), *Schriften des Historischen Kollegs Kolloquium 34. Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg* (München, 1996), 259-274, alhier 262.

9 Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese', 263.

als 'demonstratieve cultuurparlementen van politiek, wetenschap en economie' die waren bedoeld als 'strijdgesprekken tussen verschillende groepen van intellectuelen'.¹⁰ Hij rekende op twee- tot driehonderd gasten. Maar nadat de uitgever dit idee had getoetst bij bevriende intellectuelen, kwam hij tot het inzicht dat door toedoen van de oorlogsomstandigheden en de censuur zo iets niet realistisch was.¹¹

Uiteindelijk nodigde Diederichs ongeveer zeventig Duitse intellectuelen uit voor de eerste Lauensteiner Kulturtagung. Bijgevoegd was tevens een programma waaruit blijkt dat binnen- en buitenlandse politieke vraagstukken, belastinghervormingen, sociale kwesties en opvoedkundige vragen aan de orde zouden komen.¹² Diederichs schreef vervolgens een tekst die als *Leitmotiv* moest dienen tijdens de bijeenkomst en voegde die als bijlage toe aan zijn tijdschrift *Die Tat*. Volgens deze tekst, met als titel 'Das kulturelle Deutschland', moesten de gasten vanuit het volgende uitgangspunt denken: 'Duits denken betekent het mogelijk maken van de ontplooiing van eenieder vanuit zijn innerlijke krachten en aanleg. Op deze manier omvat de daad alles wat de vernieuwing van ons volkse leven nastreeft'.¹³ Kortom, het was tijd voor actie.

Hübinger onderscheidt vijf groepen die aanwezig waren op de bijeenkomst, waar zestig intellectuelen daadwerkelijk acte de presence gaven.¹⁴ De eerste groep bestond uit vrij-religieuze cultuurcritici wier woordvoerder de prediker Max Maurenbrecher (1874-1930) was. De tweede, meer heterogene

10 Edith Hanke en Gangolf Hübinger, 'Von der Tat-Gemeinde zum Tat-Kreis. Die Entwicklung einer Kulturzeitschrift', in: *Versammlungsort moderner Geister. Der Eugen Diederichs Verlag – Aufbruch ins Jahrhundert der Extreme* (München, 1996), 300-323, alhier 312.

11 Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese', 263; Irmgard Heidler, *Eugen Diederichs und seine Welt* (Wiesbaden, 1998), 91-94. Inderdaad benadrukken de historici Wolfgang Mommsen en Gangolf Hübinger dat door de militaire censuur een 'werkelijk openlijke discussie over de centrale politieke problemen niet mogelijk was', aangezien, ook al bestond deze deels 'nur auf dem Papier', het aantal te bespreken thema's beperkt werkt. Zo had de Duitse regering, op basis het 'Gesetz über den Belagerungszustand' van 4 juni 1851, het recht om de pers te censureren in het belang van de publieke veiligheid. Tegelijk met de oorlogsverklaring van keizer Wilhelm II op 31 juli 1914, publiceerde de regering dan ook een catalogus met 26 punten waarover de pers zich niet uitlaten mocht, zie: Kurt Koszyk, *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg* (Düsseldorf, 1968), 20-21. Hübinger en Mommsen geven hierbij echter aan dat het lastig is om per geval uit te maken wat de invloed van de censuur precies was, zie: Mommsen en Hübinger, *Max Weber. Zur Politik im Weltkrieg*, 8-9.

12 Zoals gezegd worden de tweede en derde bijeenkomsten hier niet besproken.

13 Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese', 263; Mommsen en Hübinger, *Max Weber. Zur Politik im Weltkrieg*, 701.

14 Tames, 'Geweld als noodlot', 69.

groep, werd gevormd door opvoeders, volkshervormers en woordvoerders namens de jeugdbeweging die met de hervormingspedagoog Gustav Wyneken (1875-1964) samenwerkten. De derde groep bestond uit sociale wetenschappers en geleerden die werden vertegenwoordigd door de socioloog Max Weber (1864-1920). De vierde groep nam een meer observerende rol in tijdens de bijeenkomst en bestond uit politici en journalisten van de pragmatisch-burgerlijke sociaalhervormende beweging, onder wie Theodor Heuss (1884-1963). De laatste groep was niet groot en bestond uit schrijvers en beeldende kunstenaars.

Al met al waren er flink wat belangrijke Duitse figuren bij elkaar gekomen, onder wie, naast de eerder genoemde figuren, de historicus Friedrich Meinecke (1862-1954), de socioloog Ferdinand Tönnies (1855-1936) en de schrijvers Richard Dehmel (1863-1920) en Walther von Molo (1880-1958).¹⁵

Onenigheid troef

De openingsrede, getiteld 'Over de Duitse staatsidee', werd gehouden door Maurenbrecher en leidde de onenigheid onder de aanwezige intellectuelen in die voor de duur van het resterende programma zou overheersen.¹⁶ In zijn toespraak hekelde Maurenbrecher het individualisme dat volgens hem uit de Verlichting voortkwam en verklaarde hij zich tegenstander van de parlementaire democratie. Als alternatief propageerde hij de Duitse idealistische staat waaraan iedereen zich zonder schroom moest onderwerpen. De slachtoffers die de wereldoorlog eiste waren het waard, mits de oorlog zou leiden tot een Duitse samenleving die niet mechanisch, individualistisch en calculerend was. Een reactie liet niet lang op zich wachten. Of zoals Tames het verwoordt: 'Max Weber brandde hem de volgende dag tot de grond toe af.' Volgens hem was Maurenbrecher een romanticus die zich niet bewust was van wat er in werkelijkheid gebeurde. Weber stelde er een nuchtere en pragmatische visie tegenover, door te stellen dat de waarde van de natie 'niet op haar inhoud, maar op haar functionaliteit' beoordeeld moest worden. Hij pleitte voor het volhouden van de oorlog waarbij ingezet moest worden op een eervolle vrede.¹⁷ Het gaat de omvang van dit artikel te buiten om verder in te gaan op wat er gebeurde tijdens de bijeenkomst, maar feit is dat er geen eenheidscheppende idealen werden geformuleerd waarop de initiator gehoopt had. In de eerder aangehaalde brief schreef deze aan Weber: 'De Lauensteiner Tagung heeft mij geen voldoening gegeven omdat de scheppende-politieke mens ontbrak.'¹⁸

Historici oordelen niet eensgezind over deze eerste Lauensteiner Tagung.

15 Hanke und Hübinger, 'Von der Tat-Gemeinde zum Tat-Kreis', 312; Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese', 265-266.

16 Mommsen en Hübinger, *Max Weber. Zur Politik im Weltkrieg*, 701.

17 Tames, 'Geweld als noodlot', 74-81, citaten op 74 en 75.

18 Brief Eugen Diederichs aan Max Weber 22 juli 1917, zie: Diederichs, *Selbstzeugnisse und Briefe von Zeitgenossen*, 244.

Volgens Boterman maakten de felle discussies op pijnlijke wijze duidelijk dat de 'integreerende functie van cultuur', die eerder was toegedicht aan de eensgezindheid onder de Duitse intellectuelen in augustus 1914, tot het verleden behoorde. De deelnemers waren daarentegen tot op het bot verdeeld over de oorlog en de toekomst van Duitsland, zoals de onenigheid tussen Maurenbrecher en Weber illustreert. Diederichs' poging om de intellectuelen onder een nationale vlag bijeen te brengen had jammerlijk gefaald. Volgens Boterman had dit voornamelijk te maken met een generatieverschil dat tot uiting kwam bij de vraag welke conclusies uit de oorlog getrokken moesten worden. Sommige jongeren hadden de oorlogsellende aan den lijve ondervonden doordat zij aan het front gevochten hadden, in tegenstelling tot de ouderen die zich hoogstens wapenden met een pen – Weber was met zijn vijftig jaar te oud voor militaire dienst, hoe graag hij ook mee had willen vechten.¹⁹

Daar waar Boterman spreekt over een generatiekloof als de oorzaak voor het mislukken van de samenkomst, trekt Hübinger een andere conclusie. Hij is namelijk van oordeel dat Diederichs met zijn oprichting en stimulering van cultuurbonden en met het initiëren van de Lauensteiner Tagung de geestelijk-politieke polarisering – onbedoeld – verder versterkte en zo de periode van de Weimarrepubliek voorbestemde. Er was simpelweg geen uitweg uit de uiteenlopende waarden die deze intellectuelen verdedigden. Na Lauenstein had ook Diederichs geen vertrouwen meer in de eenheidscheppende kracht die uit had kunnen gaan van de Duitse culturele elite.²⁰

De literatuurhistorica Irmgard Heidler is, anders dan Boterman en Hübinger, opvallend positief over de bijeenkomst op *Burg Lauenstein*. Zij baseert zich voor haar oordeel op artikelen in *Die Tat* en op brieven van de initiator en benadrukt dat Diederichs vermeldde dat veel gasten, zoals Dehmel en Weber, veel langer present bleven dan gepland. Zij maakt tevens gewag van de onenigheid die al gauw ontstond, maar stelt dat het helemaal niet Diederichs' bedoeling was geweest om alle sprekers zich met elkaar te laten verzoenen.²¹

Drie historische bronnen

Het heeft er alle schijn van dat deze historici wat al te gemakkelijk de redeneringen van hun 'historische helden' volgen zoals die overgeleverd zijn in de historische bronnen. Hierbij focussen deze historici op verschillende historische

19 Boterman, *Cultuur als macht*, 307.

20 Hübinger, 'Das Scheitern einer neuen Kultursynthese', 262-263, 266-267.

21 Op het eerste gezicht zou de lezer de indruk kunnen krijgen dat Heidler de historische werkelijkheid het beste benadert doordat zij gebruikmaakt van de brieven van Diederichs. Dit is echter problematisch, aangezien zij vooral lijkt na te zeggen wat Diederichs in zijn brieven doet voorkomen als zijn intenties. Diederichs heeft tot na zijn dood de hand gehad in het beeld dat van hem tot stand zou komen, door zorgvuldig de brieven te selecteren die gepubliceerd zouden mogen worden.

figuren, waardoor ze uiteenlopende oordelen vellen over de uitkomst van de Tagung. Naast de brieven van Diederichs zelf zijn er slechts drie relevante bronnen overgeleverd.²² Het gaat om het protocol van de bijeenkomst, de biografie van Max Weber door diens vrouw Marianne Weber (1926) en de autobiografie, *Eine Jugend in Deutschland* (1933), van de schrijver Ernst Toller (1893-1939). In dit artikel worden deze historische bronnen centraal gesteld en geproblematiseerd om zodoende tot een genuanceerder oordeel te komen over de uitkomst van de Tagung.

Allereerst het protocol: dit is vervaardigd door de schrijver Wolfgang Schumann (1887-1964). Dit protocol is een min of meer literaire indruk van de eerste Lauensteiner Tagung; een deelnemerslijst ontbreekt bijvoorbeeld.²³ Hij vat de toespraken samen en schrijft hoe erop gereageerd werd, maar hij doet dit vanuit een zekere vooringenomenheid. Zo schrijft hij dat Weber 'een glansrijke rede' hield, terwijl hij Maurenbrecher wegzet als romanticus. Hij spreekt ook van een oudere man wiens naam hij vergeten was. Was hij hier opzettelijk vergeetachtig? Over de bijdrage van de beeldhouwer Kurt Kroner (1885-1929) stelt de notulist dat deze subjectief en nauwelijks te volgen was. De kloof tussen Maurenbrecher en Weber bepaalde de tweede dag, maar er bestond volgens Schumann nog een kloof, die tussen de jeugd en de ouderen. Hij schrijft dat de jeugd teleurgesteld was over de theoretische verhandelingen, daar waar ze praktische richtlijnen voor een politieke daadkracht van de Duitse geest verwacht had. De jongeren betoogden, bij monde van de arts Knud Ahlborn, dat duidelijkheid gewenst was: het gehele volk, vooral het geletterde deel ervan, moest doordrongen worden van de juiste moraal en van verantwoordelijkheidsgevoel. Dit betekende concreet de stimulering van hervormingsmaatregelen op het gebied van alcohol, nicotine, landbezit, opvoeding, kameraadschap, luxe, etc. Weber reageerde sarcastisch, waardoor andere ouderen het vervolgens voor de jeugd opnamen.

Uit het protocol wordt duidelijk dat de Tagung hoogstwaarschijnlijk niet centraal geleid werd. Soms liepen toespraken anders dan vooraf gepland, zoals de notulist vermeldt, en was het zelfs nodig dat er iemand spontaan ingreep. Ook wordt duidelijk, al volgen we hier de subjectieve weergave van Schumann, dat verschillende deelnemers heftig op elkaar reageerden. Wegens onenigheid, zo vermeldt Schumann tot slot nog, werd er geen resolutie aangenomen en

22 Uit de brieven van Diederichs is veel af te leiden over zijn intenties met betrekking tot de Tagung. Deze brieven worden hier echter niet gebruikt omdat deze hoogst problematisch zijn (wel wordt in dit artikel twee keer verwezen naar een brief van Diederichs, louter ter illustratie). Het is namelijk zo dat de uitgever zelf de brieven selecteerde die ter beschikking kwamen aan latere historici, waardoor het beeld dat eruit naar voren komt eenzijdig is en naar de smaak van Diederichs.

23 Een namenlijst van de deelnemers bestaat wel degelijk, maar die bevindt zich in het archief van de uitgeverij van Eugen Diederichs, en is privébezit.

werden mededelingen aan de pers verboden. Wat hiervoor de beweegredenen waren, wordt uit het manuscript niet duidelijk. Ondanks dit alles besluit de schrijver van het protocol optimistisch: de uitkomst was erg waardevol, aangezien men het over één punt eens was, namelijk dat een morele vernieuwing nodig was die het politieke leven moest doordrenken en reinigen.²⁴ Was deze overtuiging, dat er wat gebeuren moest, niet juist de reden om überhaupt bij elkaar te komen? Hoeveel waren de deelnemers en Diederichs als initiator nu wijzer geworden? Hoe het ook zij, de hedendaagse lezer moet het doen met deze ogenschijnlijk subjectieve en eenzijdige weergave van de bijeenkomst, waaruit wel duidelijk wordt dat de intellectuelen zich vijandig opstelden.

De tweede bron is de autobiografie (1933) van Ernst Toller, die ook leest als een literair verslag. Het deel over de Lauensteiner Tagung begint als volgt:

‘Op een van de zachte heuvels van Midden-Duitsland, leunend tegen het blauwgroene bladerendak van het Thüringse land, staat de burcht Lauenstein. [...] Allemaal zijn ze [Duitse intellectuelen] uit hun werkkamers opgeschrikt, allemaal twifelen zij aan de waarden van gisteren en vandaag. Alleen de jongeren willen duidelijkheid. [...] De jeugd klampt zich vast aan Max Weber, zijn persoonlijkheid, zijn intellectuele rechtschapenheid trekt ze aan. Hij heeft een hekel aan alle staatsromantiek, hij valt Maurenbrecher aan en met hem de Duitse professoren, die de werkelijkheid niet zien.’²⁵

Ook uit deze laatste woorden van Toller blijkt de gespannen sfeer van de bijeenkomst. De polemische confrontatie lijkt inderdaad een bepalend onderdeel te zijn geweest van de bijeenkomst. Een pagina verderop schrijft Toller dat tijdens avondlijke gesprekken de strijdbare natuur van de geleerden naar voren komt.²⁶ Toller wijdt vervolgens aandacht aan een of ander ‘middeleeuws mysteriespel’ dat ‘religieuze gemeenschapsgevoelens’ bij de aanwezigen zou moeten opwekken, waarbij hij zijn frustratie ogenschijnlijk nauwelijks kon onderdrukken:

‘Dagenlang wordt er gediscussieerd, buiten op de slachtvelden van Europa dreunt de oorlog, wij wachten, wachten, waarom uiten deze mannen niet het verlossende woord, zijn zij stom, doof en blind, aangezien zij nooit in de loopgraven hebben gelegen, nooit het vertwijfelde schreeuwen van stervenden, nooit de jammerklacht van kapotgeschoten woud gehoord, nooit de troosteloze ogen van verjaagde boeren gezien hebben? Ik ben een jong en onrijp mens [...]. Wijst ons eindelijk de weg, roep ik, de dagen en nachten branden, we kunnen niet langer wachten. Maar niemand wijst de

24 Hübinger, ‘Das Scheitern einer neuen Kultursynthese’, 268-273.

25 Ernst Toller, W. Frühwald en J. Spalek, (red.), *Gesammelte Werke. Band 4. Eine Jugend in Deutschland* (München, 1978), 77-78.

26 Toller, *Gesammelte Werke*, 79.

weg, die naar de wereld van vrede en broederlijkheid voert.²⁷

Hieruit blijkt dat Toller gefrustreerd was over het gebabbel van de intellectuelen, terwijl de oorlog voortwoedde. En hij kon het weten; hij had zich vrijwillig gemeld voor de strijd en had vanaf maart 1915 gevochten aan het front in Frankrijk, waar zijn enthousiasme al snel plaats had gemaakt voor verbittering. In 1916 had dit geleid tot zijn psychische ineenstorting en werd hij afgekeurd.²⁸

Verder komt uit de opgevoerde passages de generatiekloof duidelijk naar voren. Vooral Weber had de hoop van de jeugd belichaamd. Maar ook binnen de groep van de jongeren stond Toller alleen. Hij schrijft dat hij in Heidelberg – waar hij naartoe ging na de Lauensteiner *Tagung* bezocht te hebben – met hem bekende studenten samenkwam. ‘Maar ook zij schrikken terug voor de daad, die het logische vervolg van hun woorden zou moeten zijn. [...] Ik hoor hun discussies aan, ik denk aan Lauenstein, aan de woordenvloed, aan het niets doen, aan de lafhartigheid.’²⁹ Waren diegenen in de loopgraven niet overeen gekomen dat de oorlog alleen zin had als de jeugd zou rebelleren? Toller hield de studenten dan ook voor dat het geen zin had om te jammeren. Het was tijd om in opstand te komen. Hierop volgde louter stilte volgens Toller. Sommigen vertrokken, anderen bleven. Met de overgeblevenen, zo stelt Toller, wilde hij een ‘Kampbund’ oprichten, een bond die de armoede zou moeten ‘afschaffen’. Hier laat Toller zich van zijn meest idealistische kant zien, het idee is utopisch. Daar komt bij dat de bond geen idee van een aanpak heeft: ‘Geen van hen heeft een idee hoe de armoede afgeschaft zou moeten worden, hoe de tegenstellingen van het volksleven vreedzaam opgelost zouden kunnen worden. Alleen dát het gebeuren moest, daarover waren ze het eens.’³⁰ Ironisch genoeg waren het nu juist dit soort idealistische luchtballonnen waarover Toller in zijn autobiografie in stevige bewoordingen zijn beklag deed.

De derde historische bron waarin de bijeenkomst aan bod komt is de biografie (1926) over Max Weber door diens vrouw Marianne Weber.³¹ Zij beschrijft de deelname van Max Weber aan de bijeenkomst op *Burg Lauenstein*, waaraan zij ook zelf deelgenomen heeft. Zij begint haar beschrijving met te stellen dat hij in de zomer van 1917 eindelijk rust gevonden had totdat plotseling sprake was van de *Tagung*. ‘Hoofdthema van de samenkomsten zou de verknoping van cultuur met politieke vragen moeten zijn; de organisator hoopte nog meer: namelijk dat de samenkomsten een nieuwe religieuze Duitse

27 Ibidem, 78-79.

28 Tames, ‘Geweld als noodlot’, 83-84; Simissen, ‘De geest van 1914’, 879-880.

29 Toller, *Gesammelte Werke*, 81.

30 Ibidem, 82.

31 In het achttiende hoofdstuk van deze biografie is aandacht voor de Lauensteiner bijeenkomst. Dit hoofdstuk heet ‘Intermezzo’ en staat tussen de hoofdstukken ‘Der vorrevolutionäre Politiker’ (hoofdstuk zeventien) en ‘Der nachrevolutionäre Politiker’ (hoofdstuk negentien).

geest zouden dienen.³² Het ging Diederichs niet per se om het samenbrengen van cultuur en politiek, het ging hem veel meer om het doel: nadenken over de toekomst van Duitsland. Hoe de weg naar dat doel eruit zag was voor hem minder relevant. Voor Max Weber ging het er echter om politiek relevant te zijn, waarmee het perspectief van Marianne Weber duidelijk wordt. Weber was in die tijd een wetenschappelijke outsider en hij wilde, bij het uitbreken van de oorlog, niets liever dan zijn vaderland gewapenderhand dienen. Dat hij voor militaire dienst was afgekeurd had hem gefrustreerd, maar hij deed er vervolgens alles aan om het Duitse Rijk met de pen alsnog te dienen.³³

Marianne Weber vervolgt dat de burcht Lauenstein de gemeenschappelijke wortels van de Duitse cultuur weerspiegelde, maar dat de groepen intellectuelen die daar aanwezig waren hiermee in schril contrast stonden: die representeerden vooral verdeeldheid. Vervolgens gaat ze in op de discussies en benadrukt zij dat het 'politieke duel' tussen Maurenbrecher en Weber 'bijna alle andere discussies verdrukte'. Bij de beschrijving van Max Webers rol kan zij haar verbazing nauwelijks onderdrukken over het feit dat de andere deelnemers weer iets door haar man uitgelegd moesten krijgen: 'kunnen of willen zij het nog niet zien?'³⁴ Daarna geeft zij een monoloog van Max Weber gericht aan de jeugd weer:

'Komt u maar met een voorstel, iets als: "pacifisme" (slechts een suggestie – ik geloof echter te bemerken, hoe na het u aan het hart ligt), of wat u op "getuigende" wijze zou willen uiten. Als ik verder zou deelnemen aan de bijeenkomst, dan zou ik de allerlaatste zijn die niet meedoet. – Maar ik heb daartoe iets te zeggen: niet alleen deze vraag, maar – hoewel u dat allemaal, zoals ik weet, niet gelooft en ziet – alle cultuurvragen worden beïnvloed door de schijnbaar zuiver uiterlijke vraag vooraf: hoe deze oorlog ten einde gaat.'³⁵

Anders gezegd: Weber wierp de jeugd in cynische en polemische bewoordingen voor dat ze te idealistisch dacht, maar vervolgens drong hij zijn eigen manier van denken op. Het ging hem erom de oorlog te beëindigen. Marianne Weber vervolgt dat haar man graag leermeester van de jeugd wilde zijn in de wetenschap en niet als een soort profeet dienst wilde doen. Ze heeft in haar biografie geprobeerd zichzelf naast de held van haar verhaal, haar man Max Weber, te plaatsen. Zo trachtte ze sympathie op te wekken voor de politieke en academische outsider Max Weber. Ook met betrekking tot diens rol op deze bijeenkomst komt dit terug. De socioloog Günther Roth beschrijft het zo:

32 Marianne Weber, *Max Weber. Ein Lebensbild* (Tübingen, 1926), 607-608.

33 Mommsen en Hübinger, *Max Weber. Zur Politik im Weltkrieg*, 7-12; Boterman, *Cultuur als macht*, 295-296.

34 Weber, *Max Weber*, 609-610.

35 Weber, *Max Weber*, 610-611.

'Haar oplossing bestond eruit om een beeld van heroïsche strijd van haar man om zijn geestelijke gezondheid en intellectuele creativiteit te laten zien en dit met een familiesaga te verbinden. [...] De lezer volgt een drama waarin een trotse held snel opklimt en hard valt, maar dankzij een onvoorwaardelijke steun van de heldin zijn geestelijke kracht en zijn politieke energie terugwint.'³⁶

Het moge duidelijk zijn dat de belangrijkste bronnen met betrekking tot de bijeenkomst op *Burg Lauenstein* persoonlijke reflecties zijn; die van Toller en Marianne Weber zijn zelfs jaren later opgesteld. Het is dus problematisch om zomaar conclusies te verbinden aan dat wat zij opschreven. Historici moeten echter roeien met de riemen die ze hebben, hoe slap en verweerd deze ook zijn. Nadere beschouwing van deze bronnen maakt in ieder geval duidelijk dat de idealistische en polemische wijze waarop deze Duitse intellectuelen dachten bepalend was voor deze bijeenkomst.

Conclusie

In de literatuur is betrekkelijk weinig aandacht voor de eerste Lauensteiner Tagung, waarschijnlijk doordat de historische bronnen vrij schaars zijn. Veel meer dan de hier behandelde bronnen is er simpelweg niet. Dit weerhoudt de historici die aandacht besteden aan deze samenkomst er echter niet van om stellig, maar op uiteenlopende wijze, positie te kiezen ten aanzien van de uitkomst ervan. Om dit te verklaren zijn in dit artikel de belangrijkste historische bronnen geproblematiseerd. Uit deze analyse blijkt dat de bronnen geschreven zijn vanuit het perspectief van de auteur, waarbij persoonlijke verlangens, frustraties en ambities niet onverhuld blijven. Uiteraard is elke eerstejaarsstudent in staat om deze vaststelling als een open deur weg te zetten, maar dat betekent niet dat deze uitkomst per se minder waardevol is. Bovendien lijken de historici die schrijven over deze Lauensteiner bijeenkomst volledig over deze ogenschijnlijk overduidelijke bronproblematiek heen te kijken. In plaats daarvan volgen zij wat al te gemakkelijk de gedachtegang zoals die weergegeven is door de vervaardiger van het protocol, de biografie van Weber of de autobiografie van Toller. Helaas moeten we het doen met deze bronnen, maar de omgang met schaarse en gekleurde bronnen is nu net wat de historicus van andere academici kan onderscheiden.

Een kritische *Betrachtung* van de bronnen en van het *Vorhaben* van Diederichs leert verder dat twee andere elementen de bijeenkomst hebben bepaald, niet genoemd door de hier aangehaalde historici: idealistisch en polemisch denken. De aanvankelijke plannen van Diederichs, die zichzelf als katalysator zag van intellectuelen die in het belang van het Duitse Rijk samen moes-

36 Marianne Weber, *Max Weber. Ein Lebensbild. Mit einem Essay von Günther Roth* (München, 1989), xiii.

ten komen, en de grootse verwachtingen die Toller had van Weber, getuigden simpelweg van weinig realiteitszin. Integendeel, het idealisme droop ervan af. En dat terwijl de interne spanningen in het Duitse Rijk als gevolg van allerlei internationale ontwikkelingen en interne problemen ernstig toegenomen waren in de jaren tot mei 1917. Het gevolg was dan ook dat de aanwezige intellectuelen, in plaats van te filosoferen over de toekomst van Duitsland waaruit als vanzelf een 'nieuw levensgevoel' zou moeten voortvloeien, elkaar van meet af aan in de haren vlogen. Het was onenigheid troef vanaf het moment dat deze intellectuelen bij elkaar waren. Deze onenigheid werd veroorzaakt door persoonlijke frustraties en ambities, vele direct herleidbaar tot de wereldbrand: Toller was gefrustreerd doordat hij het front beleefd had, en Weber baalde ervan dat dit front aan hem voorbij was gegaan. Diederichs bleef gedesillustioneerd achter. De idealistisch en polemisch denkende intellectuelen die samenkwamen op *Burg Lauenstein* in mei 1917 vormden een kruitvat dat gedoemd was te exploderen.

Boeken Top-5

Jelle Zondag

“Some people believe football is a matter of life and death, I am very disappointed with that attitude. I can assure you it is much, much more important than that”, zo liet de legendarische FC Liverpool-manager Bill Shankly zich ooit ontvallen. Een prikkelende stelling die ik hieronder zal proberen te onderbouwen. Ik heb vijf sportboeken geselecteerd, die inzicht verlenen in de verstrekkende invloed die sport kan hebben op het leven van het individu en op de betekenis ervan voor politiek, cultuur en maatschappij. Niet toevallig ook vijf semi-journalistieke reportages, waarin de auteurs – sportboeken zijn vrijwel altijd geschreven door mannen – zelf als actoren optreden. In hun verslagen spreekt de liefde voor de sport duidelijk door, maar is ook ruimte voor kritische kanttekeningen. In willekeurige volgorde.

David Winner, Brilliant Orange. The neurotic genius of Dutch football

Een lofzang op de schoonheid van het Nederlandse voetbal, dat in deze voetballoze sportzomer wellicht een therapeutische werking kan hebben. Geschreven door een buitenlander, wat aan de analyse een schijn van onafhankelijkheid en objectiviteit verleent. De Engelsman Winner beschouwt het Nederlandse voetbal als een product van haar geschiedenis, kunst en cultuur. De diepte van Esscher, de lijnen van Mondriaan, de samenwerking in de strijd tegen het water en de zoektocht naar ruimte in een overvol land; Winner ziet het allemaal terug in het Nederlandse totaalvoetbal, dat vanaf de jaren '70 wereldwijd de harten van de voetballiefhebbers veroverde. Een schitterende these die genadeloos wordt onderuitgehaald door de voetballers zelf. Voetbal was ook maar gewoon voetbal, aldus verdediger/filosof – hij las wel eens een boek – Barry Hulshoff, die vindt dat de sport vooral niet te intellectueel benaderd moet worden. Het boek is tevens een hommage aan de genialiteit van de onlangs overleden Johan Cruyff; de man die voor Winner met zijn zelfverzekerdheid, anti-autoritaire instelling en unieke artistieke aanleg symbool stond voor de tegencultuur in het Nederland van de jaren '60 en '70.

Igor Wijnker, Onder Marokkanen. Een jaar bij FC Chabab.

Het sportveld is een spiegel van de maatschappij, zo wordt regelmatig gesteld, en wie inzicht wil krijgen in de, al dan niet mislukte, multiculturele samenleving moet deze reportage van journalist Igor Wijnker lezen. Wijnker draaide in het seizoen 2004/2005 een jaar lang mee met de Marokkaans-Amsterdamse voetbalclub FC Chabab, waar hij kennismaakt met de leefwereld van de 'gewone Marokkaan'. Op het sportpark in Slotervaart wordt geen alcohol geschon-

ken, ruikt het wel naar hasjiesj, douchen spelers in hun onderbroek en is het organisatorisch een chaos. Midden in het seizoen wordt Nederland opgeschrikt door de moord op Theo van Gogh, een gebeurtenis die in Amsterdam-West echter nauwelijks opwinding veroorzaakt, de meeste spelers hebben zo hun eigen problemen aan hun hoofd. De worsteling van de Marokkaanse-Nederlandse voetballers, die leven tussen twee werelden waar ze beide niet echt toe behoren, is weer helemaal actueel nu nationale voetbalgoeroe Johan Derksen onlangs een 'Marokkanenprobleem' op de Nederlandse voetbalvelden signaleerde.

H.G. Bissinger, Friday Night Lights. A Town, a Team and a Dream

Een scherpe analyse over de wijze waarop het High School American Football het leven domineert in een provinciestadje in Texas, aan het eind van de jaren '80. Op de wedstrijden van het plaatselijke middelbare schoolteam van Odessa kwamen regelmatig meer dan 20.000 toeschouwers af. Het boek begint als lofzang op American Football als uitdrukking van alles wat de VS groot maakte: kracht, brutaliteit, een onbegrensd zelfvertrouwen en het nooit willen opgeven. Al snel verschuift de aandacht echter naar de kwalijke kanten van de Amerikaanse sportmanie. Sport dicteert op veel scholen de curricula, sportieve kwaliteiten worden vaak belangrijker gevonden dan intellectuele capaciteiten en scholieren verlaten de schoolbanken soms letterlijk gemankeerd – American Football is een ruwe en weinig verfijnde sport. De leegheid van het bestaan kondigt zich voor veel spelers direct aan na het laatste fluitsignaal van het seizoen. Hun volwassen leven zal nooit meer zo groots en meeslepend worden als dat ene jaar waarin de hele stad zich op vrijdagavond voor hun wedstrijden verzamelde. En dat alles wordt geschetst tegen de achtergrond van een samenleving die verdeeld is langs sociaaleconomische en raciale scheidslijnen. Het boek is ook verfilmd en verwerkt tot televisieserie.

C.L.R. James, Beyond a Boundary.

"What do they know of cricket who only cricket know?" - Wie slechts het cricketspel kent, weet eigenlijk niets van cricket, zo is de centrale stelling van dit boek. Het autobiografische verslag van intellectueel, politiek activist en antiekolonialist C.L.R. James verhaalt over kolonialisme en postkolonialisme in de West Indies, aan de hand van de persoonlijke belevenissen van de auteur op en rond het cricketveld. Enerzijds moest cricket de uitdrukking vormen van de Britse cultuur en gedragvormen en werd de sport door hen gezien als uitgelezen instrument om 'Britishness' in het koloniale imperium te verspreiden. Anderzijds eigende de koloniale bevolking zich de sport toe en grepen zij cricket aan om zich te verzetten tegen de Britse overheersing. Winst op het cricketveld vormde een belangrijke symbolische overwinning op de kolonisator en diende als katalysator voor nationale en antiekoloniale sentimenten. De sportieve strijd biedt James ook een perspectief om te reflecteren op zijn eigen politieke strijd. Het boek roept bovendien de sterke drang op om je te verdiepen in

de 'King of Sports', met zijn voor de buitenstaander onnavolgbare systeem van 'wickets', 'legs', 'overs' en 'outs'.

Norman Mailer, The Fight

Een verslag van het grootste sportevenement met de grootste sportman uit de twintigste eeuw. Ook Nederlandse sportliefhebbers stonden in 1974 midden in de nacht op om te kijken naar de 'Rumble in the Jungle' – het wereldtitelgevecht boksen in de zwaargewichtklasse tussen Muhammad Ali en George Foreman, gehouden in Kinshasa, de hoofdstad van (het toenmalige) Zaïre. In het hart van het 'Zwarte Continent' stonden de twee sterkste mannen ter wereld, beide Afro-Amerikaans, tegenover elkaar in een gevecht dat symbool stond voor de emancipatiestrijd van de Zwarte Amerikanen en Afrikanen. "Say it loud, I am black and proud", om te spreken met soullegende James Brown, één van de zwarte sterren die het gevecht van muzikale omlijsting voorzag. Het evenement diende bovendien als uithangbord van het 'Mobutisme' van de Congolese leider/dictator Mobutu Sese Seko. De grootsheid van Ali oversteeg echter raciale scheidslijnen. Blanke journalisten, waaronder Mailer, afficheerden zich maar al te graag met de man die de emancipatiebeweging en het verzet tegen de oorlog in Vietnam personificeerde. Foreman daarentegen werd juist, door blanken en zwarten, gezien als representant van het (blanke) establishment, niet in de laatste plaats omdat hij in Afrika de vliegtuigtrap afkwam met een Duitse herder aan zijn zijde; een dier dat bij de Congoleze bevolking herinneringen oproep aan de gevreesde en gehate Belgische koloniale politie. Over het leven van Muhammad Ali, en over zijn meest spraakmakende gevecht, zijn talloze boeken, films en documentaires verschenen, waaronder het met een Oscar bekroonde *When We Were Kings*, waarin Mailer eveneens figureert.

Vanuit de Randstad naar het Oosten

Interview met Maaike van Berkel

Veerle Driessen en Joost Snaterse

Sinds het begin van het huidige collegejaar is Maaike van Berkel als hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis verbonden aan de Radboud Universiteit. Zij richt zich in haar onderzoek vooral op de sociale geschiedenis van het Midden-Oosten in de middeleeuwen, waarbij ze hoofdzakelijk heeft gekeken naar de hofcultuur en de ambtenarij in Bagdad. Het project waar zij zich op dit moment mee bezig houdt, heeft te maken met de organisatie van de middeleeuwse stad en hoe hier de vitale diensten als vuilnisophaal, de organisatie van markten en watervoorziening werden geregeld. Van Berkel verlaat de Randstad voor het kleine Nijmegen en is hier de eerste hoogleraar van Nederland geworden die zich richt op de middeleeuwse geschiedenis van het Midden-Oosten. Genoeg reden voor de redactie van *Ex Tempore* om haar een aantal vragen te stellen over haar doelen en verwachtingen voor de komende tijd en over de verschillen tussen Amsterdam en Nijmegen.

Hoewel de sociale geschiedenis haar voorkeur heeft boven economische of intellectuele geschiedenis, komt van Berkel door het schaarse bronmateriaal, automatisch met teksten van de elite in aanraking ook in haar onderzoek naar het middeleeuwse hof in Bagdad. Het is niet zozeer deze elitecultuur, maar juist de cultuur van de 'gewone man' waar Van Berkel zich voor interesseert en zij probeert in haar nieuwste onderzoeksproject dan ook te achterhalen hoe gewone mensen in de stad leefden en hoe die stad functioneerde. Hierbij kijkt zij ook naar de communicatie tussen elite en volk. Ze onderzoekt bijvoorbeeld hoe het hof communiceerde met gewone onderdanen en hoe boodschappen over en weer werden overgebracht.

'Het onderwijs is natuurlijk altijd eurocentrisch gericht geweest. Ik vind dat daar verandering in moet komen,' zo laat Van Berkel weten over het geschiedenisonderwijs in Nederland op dit moment. Het zou volgens haar niet alleen op Europa gericht moeten zijn, maar ook uitdrukkelijk op andere delen van de wereld. Hierin ziet zij haar missie, en in samenwerking met de leerstoelgroep Oude geschiedenis hoopt zij langere lijnen te trekken in de geschiedenis van de oudheid naar de vroege en hoge middeleeuwen in Europa, het Byzantijnse rijk en het Midden-Oosten. De nieuwe hoogleraar ziet ook bij andere tijdvakken de tendens om meer naar de wereldgeschiedenis te kijken. 'Als er meer aandacht is voor de geschiedenis van de andere delen van wereld, hoop ik dat historici ook makkelijker vergelijkingen durven maken tussen Europa en de rest van de wereld. De rest van de wereld wordt nu te vaak pas interessant als de Europeanen ermee in contact komen, maar zelden wordt de VOC bijvoorbeeld bekeken vanuit Indonesisch perspectief. Dat gebeurt weer wel in de regiostudies.'

Als het aan Van Berkel ligt, is het tijd om deze oude aanpak achter ons te laten.

Daarnaast spraken we met Van Berkel over interdisciplinariteit in onderzoek, een punt waarop Amsterdam nog van Nijmegen kan leren. 'Hier hebben ze de nadruk op disciplinaire benaderingen en ik denk dat je pas goed interdisciplinair kunt zijn als je goed bent geworden in één discipline.' Het idee van een brede bachelor, 'international studies' of een liberal arts-systeem staat Van Berkel niet aan: 'Je moet opletten dat je niet een beetje van alles leert en dan niets meer goed en degelijk leert.' Geschiedenis is volgens haar al een interdisciplinaire studie. 'We werken met beelden en materiële cultuur, met verschillende talen en bijvoorbeeld ook met antropologische concepten.' Deze manier van interdisciplinariteit wordt juist aangemoedigd door de nieuwe hoogleraar, omdat het ervoor zorgt dat je enerzijds interdisciplinair werkt en je anderzijds toch goed kan verdiepen in je eigen discipline. Deze manier van denken en het willen integreren van de geschiedenis van andere werelddelen in bestaande cursussen gaan hand in hand. Van Berkel hoopt namelijk niet op allerlei overzichtsvakken waarbij je een algemeen beeld krijgt van de geschiedenis van China, het Midden-Oosten en Zuid-Amerika, maar juist op een aanpak waarin de geschiedenis van andere werelddelen wordt geïntegreerd in de gespecialiseerde thematische cursussen.

Op 27 augustus 2015 verscheen een interview met van Berkel in de Volkskrant met de titel 'Oude kalifaat was juist zeer tolerant'. Hierin laat de historica weten dat het kalifaat zoals de Islamitische Staat het vormgeeft, niets te maken heeft met het kalifaat dat bestond in de achtste tot de tiende eeuw. Ze vindt het jammer dat er alleen aandacht voor het Midden-Oosten komt als er weer een bom valt. 'Het Abbasidische Rijk was even groot als het Romeinse Rijk, maar daar leren we niets over. In tradities en intellectuele geschiedenis is er veel uit het Midden-Oosten dat op een bepaalde manier in Europa terecht gekomen is, maar ook los van die contacten is het een heel interessant gebied om te bestuderen.' Op de middelbare school en op de basisschool wordt er nu niets of weinig gedaan aan onderwijs over het Midden-Oosten. Dit zou echter een stap zijn om ook deze cultuur beter te begrijpen en de algemene kennis over dit gebied te vergroten. Van Berkel ziet ook meer directe redenen voor het bestuderen van de geschiedenis van het Midden-Oosten. De samenstelling van de Nederlandse bevolking op dit moment is daar volgens haar een voorbeeld van, maar ook de geopolitieke belangen vindt ze een reden: 'Dat we nu oorlog voeren in het Midden-Oosten bijvoorbeeld. We vergeten vaak dat ook wij daarbij betrokken zijn.' Ze vindt wel dat het haar plicht is om te vertellen over de geschiedenis van het Midden-Oosten als er dingen gebeuren die andere mensen misschien minder goed kunnen plaatsen. Ze vindt het alleen jammer dat dit de enige aanleiding zou zijn om iets over dit gebied te leren. Nu bestaat er een beeld dat het in dit gebied alleen zou gaan om geweld, islam, onderdrukking van vrouwen en andere vooroordelen. Ze ziet hier voor de historicus ook een soort opvoedende functie. Zij geeft hier het voorbeeld van mensen die zich willen aansluiten bij de IS. 'Ook voor hen geldt dat hun interpretatie van

de cultuur van de Islam eenzijdig is. Aan die jongens zou ik willen zeggen dat er een heel rijke islamitische traditie bestaat. Zo is er heel mooie poëzie over de mannenliefde, die ze waarschijnlijk niet tot hun culturele traditie zouden rekenen.' Wel vindt Van Berkel het moeilijk een platform te vinden waar je rustig over de geschiedenis kunt praten. 'Sommigen zijn er heel goed in om dingen in een paar zinnen bij de Wereld Draait Door uit te leggen en anderen zijn daar weer minder goed in, maar juist bij de geschiedenis is het belangrijk dat alle kanten bekeken worden en daar heb je vaak meer tijd en ruimte voor nodig'.

Met het idee dat alle wetenschappers een verantwoordelijkheid hebben tegenover de maatschappij is van Berkel het eens. 'Je moet goed kiezen waar en wanneer je denkt iets zinvol te kunnen bijdragen.' Het idee van de Wetenschapsagenda – waarbij mensen uit het publiek vragen aan konden dragen – vindt zij dan op zich ook geen slecht idee. Zelf heeft ze ook een vraag ingestuurd. 'Mijn vraag ging over de Middellandse Zee die nu als een scheidslijn wordt gezien tussen culturen en tradities. Ik zou willen kijken naar de tijd van de oudheid en de middeleeuwen waarin het een heel gebied van rijke uitwisseling was en hoe die uitwisseling in zijn werk ging. Daarbij wel aansluitend bij het idee dat je geen muur om de Middellandse Zee zou moet zetten, maar er juist vanuit gaan: wat kunnen verschillende tradities bijdragen?' Deze vraag is zoals veel andere vragen niet letterlijk teruggekomen in de uiteindelijke lijst met vragen. Wel is een reeks vragen opgenomen over de cultureel diverse samenleving. Van Berkel benadrukt dat het belangrijk is, dat de vragen van deze agenda de nodige nuance en diepgang behouden. Ze denkt dan ook dat het in de praktijk zinvoller is om vragen vanuit de wetenschap zelf te laten komen. 'Het idee erachter is misschien goed, maar ik ben benieuwd hoe het uitpakt', aldus Van Berkel. Bovendien betwijfelt ze of het zinvol is voor alle vakgebieden een direct maatschappelijk nut te formuleren. "Onze belangrijkste valorisatie is het opleiden van generaties kritische en zelfstandige studenten," aldus Van Berkel.

Tot slot vroegen wij de nieuwe hoogleraar wat zij haar studenten in Nijmegen wil meegeven. 'Het leven na je studie is belangrijk en de arbeidsmarkt is momenteel niet makkelijk, maar dit is wel de tijd waarin je dingen kunt leren waarmee je later wellicht nooit meer in aanraking zult komen. Het cv komt vanzelf wel, maar geniet nu van de op het eerste gezicht nutteloze informatie die je tot je neemt, die uiteindelijk je leven verrijkt. Lees gekke boeken en interessante literatuur en laat je leiden door je interesses. De rest van je leven mag je je nog druk maken om je carrière en je cv.'

Recensies

Wim van Meurs e.a. (red.), Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie (Nijmegen, Vantilt 2013), 352 p.

Het thema Europa keert de afgelopen jaren steeds terug in het nieuws, en ook in een brede publieke discussie. De Griekse crisis, de vluchtelingen crisis, het Britse referendum over EU-lidmaatschap, en de associatie-overeenkomst met Oekraïne zijn slechts enkele voorbeelden van Europese onderwerpen waarover we geacht worden een mening te hebben. Belangrijk dus om enige achtergrondkennis te hebben en de ontwikkelingen in (historisch) perspectief te plaatsen. Het boek *Europa in alle staten*, onder redactie van meerdere Nijmeegse historici, is daarom aan te bevelen. Het biedt een heldere inleiding in de geschiedenis van de Europese integratie.

Het boek is geschreven als studieboek, dat zich in de eerste plaats richt op studenten geschiedenis, die zich bezighouden met Europese integratie. Over de Europese Unie bestaat al een grote hoeveelheid studieboeken, die echter voornamelijk politicologisch van insteek zijn, of vaak alleen in het Engels beschikbaar. *Europa in alle staten* is een waardevolle aanvulling hierop, doordat het is geschreven vanuit politiek-historische invalshoek en omdat het een Nederlandstalig overzicht geeft van de integratiegeschiedenis van de EU.

Op de redactie van de website europa-nu.nl, met Europees nieuws en achtergronden, wordt veel gebruik gemaakt van een ander boek om redacteurs wegwijs te maken binnen de Europese Unie, namelijk *De bestuurlijke kaart van de Europese Unie* van Anna van der Vleuten. Dat studieboek is meer gericht op politicologen en gaat onder andere in op de verhouding tussen de verschillende Europese instellingen en het Europese beleid op verschillende terreinen. De totstandkoming van de Europese Unie komt wel kort aan bod, maar een grondige beschrijving van de historische ontwikkelingen ontbreekt. *Europa in alle staten* kan worden gezien als de geschiedkundige tegenhanger van dat boek. Het boek van Wim van Meurs e.a. gaat veel dieper in op de historische ontwikkelingen en hun context, en minder op de invulling van Europees beleid.

De auteurs van *Europa in alle staten* stelden zich ten doel om een boek met drie functies te schrijven. Het moest een studieboek zijn voor bachelor- en masterstudenten Europese integratie, een handleiding voor heuristiek en analyse van EU-bronnen, en een 'vraagbaak' voor studenten die hun bachelor- of masterscriptie schrijven, een naslagwerk dus. Dat streven heeft geresulteerd in een boek van iets meer dan 300 pagina's, opgebouwd uit vijf chronologische hoofdstukken. In elk hoofdstuk wordt een bepaalde periode van de Europese

integratie behandeld.

Het belangrijkste en omvangrijkste deel van elk hoofdstuk bestaat uit het geschiedverhaal van de Europese integratie zelf. Het streven van de auteurs is daarbij een 'open geschiedverhaal' te vertellen 'zonder het dogmatische van de klassieke canon met grote persoonlijkheden die geschiedenis maken, en grote richtingskeuzes met hun teleologische beeldvorming.' Ze proberen de actoren te contextualiseren, en hun keuzes in hun eigen tijd te plaatsen en niet te zien als onvermijdelijk leidend naar het einddoel: de huidige EU.

Het eerste hoofdstuk behandelt verschillende initiatieven voor Europese eenwording of samenwerking vanaf 1814, toen de Franse hervormingsdenker Claude-Henri de Rouvroy een eerste schets voor een verenigd Europa opstelde. Echt concreet werden de plannen echter pas na de Tweede Wereldoorlog. Toen werkten de Koude Oorlog en de vrees voor opnieuw een economisch en politiek te sterk Duitsland, als katalysatoren voor economische samenwerking in West-Europa. Het hoofdstuk loopt door tot de start van de EEG en EURATOM in 1958 en gaat in op de institutionele inrichting van die organisaties. Daarbij wordt in verhelderende schematische weergaven getoond hoe de Europese instituties zich ten opzichte van elkaar verhielden. Dat is handig voor studenten die zich met die periode bezighouden.

In het tweede hoofdstuk worden de eerste decennia van de EEG beschreven, van 1958 tot begin jaren '70. De Europese gemeenschappelijke markt en het landbouwbeleid krijgen vorm en het Europees Parlement neemt de democratische controle op de Europese Commissie op zich. Ook wordt de Brusselse bureaucratie opgebouwd, en vindt de eerste uitbreiding plaats, van zes naar negen lidstaten. Maar ook de belangrijke rol van het Hof van Justitie bij het bepalen van de bevoegdheden van de Commissie wordt nadrukkelijk beschreven in dit hoofdstuk.

De derde periode loopt van 1973 tot 1987. Europa kampte daarin met een verminderd Europees enthousiasme onder de lidstaten. De Europese Akte van 1986 moest de Europese integratie weer vlottrekken na een periode van stagnatie, en de integratiedynamiek kon in de tweede helft van de jaren tachtig hersteld worden. Onder andere het activisme van de Europese Commissie en het Europese Parlement speelde daarbij een rol doordat zij met nieuwe voorstellen voor verdere integratie kwamen.

Het Europa van na de val van het IJzeren Gordijn staat centraal in het vierde hoofdstuk. Hierin vindt een verdergaande economische en monetaire integratie plaats, die uiteindelijk tot de euro leidde. De politieke integratie is minder, al zien de lidstaten zich na de oorlogen op de Balkan in de jaren negentig bijvoorbeeld toch genoodzaakt het buitenlands beleid beter te coördineren.

In het vijfde en laatste hoofdstuk komt de periode na 2000 aan bod. De grote uitbreiding van 15 naar 28 lidstaten zorgt ervoor dat de besluitvorming binnen de Unie verder onder druk komt te staan, omdat de procedures nog zijn ingericht op minder lidstaten. Uiteraard komt het mislukken van de Europese Grondwet na het Franse en Nederlandse 'nee' aan de orde, maar ook de totstandkoming van het Nabuurschapsbeleid, de Lissabon-agenda, die

van Europa de meest innovatieve en concurrerende economie ter wereld had moeten maken, en de eurocrisis.

Naast het geschiedverhaal bevat elk hoofdstuk een aantal vaste extra onderdelen, waardoor per hoofdstuk veel verschillende onderwerpen aan bod komen. Na het eerste hoofdstuk heb je de opzet door en is dat geen probleem meer.

In het onderdeel 'Theorie en historiografie' worden voor elk tijdvak de belangrijkste stromingen in de politicologie en historiografie beschreven en in hun tijd geplaatst. Dit onderdeel is echt gericht op geschiedenisstudenten. Interessant daarbij is dat de interactie tussen het academische denken en de Europese integratie aan bod komt. Duidelijk wordt dat de politieke ontwikkelingen en het academisch discours elkaar direct beïnvloeden. De Europese integratie en de theorievorming over dat integratieproces worden zo mooi aan elkaar verbonden. Hier en daar zouden aanvullende schematische weergaves op hun plaats zijn, bijvoorbeeld om de verschillende wetenschappelijke stromingen naast elkaar te zetten.

Ook het onderdeel 'Uit de bronnen' is specifiek gericht op geschiedenisstudenten. Er worden verschillende soorten bronnen geïntroduceerd, die historici kunnen gebruiken bij de geschiedschrijving van de Europese integratie. Daarnaast bevat elk hoofdstuk het onderdeel 'Het andere Europa'. Daarin wordt steeds een wat onbekendere Europese organisatie beschreven. Het geeft een aardige inkijk in de werking van Europa en is daarom interessant voor iedereen die zich met Europa bezighoudt, en zeker voor redacteurs van Europa-nu.nl.

De auteurs behalen de drie doelen die ze zich bij het schrijven van het boek hadden gesteld ruimschoots. Voor geschiedenisstudenten zijn veel specifieke onderdelen opgenomen die in andere studieboeken ontbraken. Daarnaast is het boek voor een breder publiek een goede inleiding in de geschiedenis van de Europese integratie. Het is goed leesbaar en de belangrijkste thema's komen erin aan bod.

Jurgen Broeders (1983) studeerde politieke geschiedenis in Nijmegen. Tegenwoordig werkt hij als projectmanager en redacteur voor PDC en het Montesquieu Instituut en is hij onder meer betrokken bij de website Europa-Nu.nl.

Andreas Briefang en Marij Leenders (red.), Erich Salomon & Het ideale parlement; fotograaf in Berlijn en Den Haag 1928-1940 (Amsterdam, Boom 2014), 396 p.

Dit kloeke overzichtswerk, waaraan verscheidene auteurs hebben bijgedragen, vertelt het verhaal van Erich Salomon, in het boek gepresenteerd als veelzijdig Duits fotojournalist. Salomon gold in Duitsland als esthetisch vernieuwer van de parlementaire fotografie. In Nederland, waar de joodse Salomon in 1933 noodgedwongen naar toe verhuisde, wordt hij zelfs beschouwd als grondlegger van de parlementaire fotografie: Salomon was de eerste fotograaf die in Nederland toestemming kreeg om tijdens de plenaire debatten opnamen te

maken. Maar daarover later meer.

De periode waarin Salomon zijn fotografische werkzaamheden in Duitsland en Nederland verrichtte is tevens interessant. Hij maakte zijn foto's eind jaren '20 tot begin jaren '40 van de vorige eeuw, een periode waarin de parlementaire democratie in de Duitse Weimar republiek en de Nederlandse monarchie in crisis verkeerden. Salomon was hiervan, met zijn camera, letterlijk een ooggetuige, wat zijn foto's in figuurlijke zin van extra glans voorziet. De historische achtergrond maakt het boek niet alleen interessant voor liefhebbers van het werk van deze fotograaf, maar ook voor degenen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van dit tijdvak.

De foto's in het boek geven het esthetische en technische vernuft van Salomon goed weer. Een voorbeeld hieraan is een zogeheten parlementaire film – een soort fotocollage – die Salomon maakte voor het blad *Het Leven*, te vinden in het nummer van 22 februari 1936. Hierop verbeeldt hij Hendrik Colijn – politiek leider van ARP huize, Nederlands premier (1925-1926 en 1933-1939) en mannetjesputter pur sang – als bevlogen en superieur staatsman, die te midden van zijn ministers spreekt, luistert en dirigeert. Je hoort en ziet het de toenmalige premier bijna doen. De titel van de foto is veelzeggend; Colijn spreekt!.

Deze fotocollage van Colijn is kenmerkend voor de door Salomon gehanteerde stijl: in zowel Duitsland als Nederland liet hij door middel van nieuwe technieken de foto's spreken. Hij wist in zijn foto's een bijna filmisch effect te creëren, waardoor het publiek de gemoedstoestand en gezichtsuitdrukkingen van de politici echt kon aflezen. Een radicale stijlbreuk: daarvoor was het de gewoonte geweest om politici en andere hoogwaardigheidsbekleders op meer statische wijze weer te geven.

Salomon fotografeerde de volksvertegenwoordigers niet alleen tijdens hun werkzaamheden in de parlamentszaal. In Duitsland bijvoorbeeld, mocht hij zijn foto's maken tijdens de commissievergaderingen. Ook de meer triviale activiteiten werden door Salomon op de gevoelige plaat gezet: hoe de parlamentsleden hun maaltijd genoten in het restaurant van de Rijksdag bijvoorbeeld. De fotograaf bood hierdoor als een van de eersten een bijna letterlijk kijkje in de keuken van het politieke bedrijf; unieke beelden van een wereld die voor velen gesloten was. Met zijn foto's wilde Salomon de volksvertegenwoordigers dichterbij het publiek brengen, om de ook toen al heersende kloof tussen burger en politiek te overbruggen. Een gegeven waar de fotograaf grote waardering voor kreeg, bij zowel politici als bij het publiek. Hoge bomen vangen echter veel wind: collega's beklagden zich over Salomons exclusieve toegang tot het parlement. Al spoedig viel Salomon in Duitsland de twijfelachtige titel 'hoffotograaf van de Duitse Republiek' ten deel.

Met zijn foto's en werkwijze belicht Salomon ook de relatie tussen politiek en media. In de periode waarin Salomon zijn foto's maakte werden politici zich bewust van de impact en de waarde die foto's konden hebben op het publiek. Dat wilde zeggen: de kiezer. Aan de communicatie tussen politiek en burger werkte Salomon, denk aan de foto van Colijn, overigens bewust mee. Deze relatie is in de loop der jaren steeds inniger geworden; zo innig zelfs dat

critici tegenwoordig spreken van een mediocratie. Een actueel voorbeeld zijn de voorverkiezingen in de Verenigde Staten. Hier draait alles om beelden, soundbites en framing. Daar komen weinig deliberatie en uitvoerige afweging van standpunten aan te pas, iets dat Salomon erg zou missen.

Want Salomons fotografeerstijl was revolutionair; zijn politieke opvattingen waren dat bepaald niet: grote delen van het publiek die Salomon probeerde te interesseren voor de politiek – de fabrieksarbeiders, de vrachtwagenchauffeurs en de ambachtslieden – beschouwde hij eigenlijk als primitief denkende mensen, die niet de juiste culturele en maatschappelijke bagage hadden om deel te nemen aan het (ideale) parlement zoals hij dat voor ogen had. Salomon beschouwde het parlement in de eerste plaats als een plek van het vrije debat, waar door het volk gekozen vertegenwoordigers bijeenkwamen om op rationele wijze te beraadslagen en te beslissen over de vitale vraagstukken van de natie. Dit deliberatieve parlement, Salomons ideaal, stond echter op gespannen voet met de politieke praktijk, in zowel Nederland als Duitsland. De parlementen werden gedomineerd door politieke partijen, die geen ruimte boden voor uitgebreide beraadslaging over zaken van algemeen belang. Partijpolitiek stond centraal, iets dat de fotograaf betreunde.

Erich Salomon & het ideale parlement is dankzij dit achtergrondverhaal niet louter een fotoboek. Juist doordat de foto's zijn gemaakt tijdens zo'n bewogen periode uit de recente geschiedenis, vragen ze om duiding en contextualisering. Het boek voorziet hierin in ruime mate. Andreas Biefing en Marij Leenders buigen zich over Erich Salomon als fotojournalist in Berlijn en Den Haag en plaatsen de parlementaire foto's in hun historische context. Remieg Aerts gaat in zijn stuk 'Besloten openbaarheid' in op de representatie van het Nederlandse parlement in de 19e eeuw. Met fraaie illustraties ondersteunt hij zijn betoog. Susanne Aasman gaat in haar bijdrage 'aan de keukentafel' in op het ideaal van het observeren van de politiek in de vroege geschiedenis van de televisie. In dit hoofdstuk wordt 'aangeschoven' bij Boer Koekoek, de populaire en ook omstreden partijleider van de in 1958 opgerichte Boerenpartij. Over de band tussen politiek en media gesproken.

Bij vluchtig doorbladeren lijkt er weinig samenhang in het boek te zitten. Het boek, en de fotograaf waar het over gaat, verdienen het echter dat de lezer er goed voor gaat zitten. Bij nadere bestudering vallen de ogenschijnlijke losse puzzelstukjes op hun plaats. Door de brede inzet, zowel foto's als gedegen historische contextualisering heeft het boek voor ieder wat wils. Het is goed en met oog voor detail geschreven, en het feit dat verschillende auteurs een bijdrage verlenen, is tijdens het lezen beslist niet storend. Al met al biedt dit boek inzicht in een donkere periode in de geschiedenis en op de fotograaf die hierop, via zijn foto's, licht scheen.

Joeri Weeda (1983) studeerde politieke geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen, afstudeerrichting Politiek & Parlement. Tegenwoordig werkt hij bij ProDemos – Huis voor democratie en rechtstaat, in Den Haag.

Remieg Aerts, Carla van Baalen, Joris Oddens, Diederik Smit en Henk te Velde (red.), *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, Boom, 2015), 548 p.

Vanaf september 2015 vieren de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal hun tweehonderdjarig bestaan. Over de Eerste Kamer was al eerder een gedenkboek uitgebracht, over de Tweede Kamer verscheen in oktober het boek *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer*. Experts uit verschillende disciplines werkten mee aan dit overzichtswerk over de ontwikkeling van de Tweede Kamer als instituut, waaronder Henk te Velde (hoogleraar vaderlandse geschiedenis Universiteit Leiden), Remieg Aerts (hoogleraar politieke geschiedenis Radboud Universiteit), Huub Wijfjes (hoogleraar mediahistorie en journalist Universiteit van Amsterdam en Universiteit Groningen), Rudy Andeweg (hoogleraar politicologie Universiteit Leiden) en Paul Bovend'eert (hoogleraar staatsrecht Radboud Universiteit).

Het doel van de publicatie wordt uiteengezet in het voorwoord, geschreven door Kamervoorzitter Anouchka van Miltenburg, en in het inleidende hoofdstuk van Aerts, Van Baalen en Te Velde: de auteurs willen in een toegankelijk overzichtswerk aan iedere geïnteresseerde laten zien hoe de Tweede Kamer zich gedurende twee eeuwen ontwikkeld heeft, in haar functies als (mede) wetgever, controleur en als representatieve vergadering. Zo willen zij bijdragen aan het vergroten van het publieke besef in Nederland. Hoewel de belangstelling voor onze parlementaire geschiedenis groot is, bestond er in Nederland tot nu toe geen modern overzichtswerk over de geschiedenis van het parlement zelf.

Getracht is een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van de verschillende facetten van de Tweede Kamer, niet alleen als bestuursorgaan, maar ook als instituut op zichzelf, met haar eigen geschiedenis, bedrijfscultuur en tradities. Hiertoe is het boek opgedeeld in twee delen. Het eerste deel schetst een helder overzicht van verschillende aspecten van het functioneren van de Kamer, aan de hand van een aantal thema's, zoals de huisvesting, het ambtelijk apparaat, de ontwikkeling van de journalistiek en het taalgebruik in debatten. Het tweede deel van het boek bestaat uit een chronologisch overzicht van de geschiedenis van het parlement van 1815 tot heden, opgedeeld in tijdvakken. De nadruk ligt hierbij op de verschuivingen in de bevoegdheden van de kamer, de opvattingen over de vertegenwoordigende functie en de professionalisering van de kamer als instituut.

In het laatste hoofdstuk geeft Aerts een slotbeschouwing, waarin hij de plaats van Tweede Kamer binnen de Nederlandse samenleving probeert te duiden. De kritiek op de Kamer is al zo oud als haar geschiedenis zelf. Burgers projecteren veel van hun onvrede over het politieke bedrijf op het parlement: terecht of onterecht. Dit roept de vraag op of de positie van de Tweede Kamer binnen ons politieke stelsel inmiddels herbeschouwd moet worden. Aerts betoogt juist dat deze rol van 'windvanger' van kritiek de Tweede Kamer van waarde maakt voor onze samenleving, omdat zij hierdoor als ware vertegenwoordiger van het nationale democratische bestel tegelijk de natie, de politiek

en de democratie belichaamt.

Hoewel het boek over het algemeen prettig leest, loopt de schrijfstijl van de verschillende hoofdstukken af en toe uiteen en is het de redactie niet gelukt de tekst volledig te ontdoen van jargon. Met name in de politicologische analyse van Andeweg worden politieke termen zoals 'first-past-the-post' bekend geacht. De thematische indeling van het eerste deel levert het probleem op dat in sommige hoofdstukken vrij veel voorkennis van de lezer wordt verwacht; in het hoofdstuk van Van den Braak wordt een vergelijking getrokken tussen de formatie van het parlement in 1814 en de eerdere Bataafs-Franse tijd, waarbij uitleg of historische context over deze periode ontbreekt. Voor mensen die thuis zijn in de materie zijn de gebruikte historische en politicologische begrippen vanzelfsprekend, maar van de gemiddelde Nederlander die dit boek oppikt in de boekhandel vraagt dat wellicht wat veel. Het boek mag dan bedoeld zijn voor 'iedere geïnteresseerde', voor de leek is dit boek ietwat lijvig en academisch van aard. Een nadeel van de gekozen opzet is daarnaast dat onderwerpen uit het eerste deel geregeld terugkomen in het tweede, waardoor er vrij veel herhaling in de tekst zit.

Deze kritiekpunten worden echter ruimschoots goedgemaakt door de aantrekkelijke vormgeving en het gebruik van veel beeldmateriaal. Met name de vele vignetten in het boek - korte, gedetailleerde beschrijvingen die los staan van de hoofdstukken - werken zeer verlevendend. Deze lichten Kamerleden, thema's en anekdotes uit die anders onderbelicht zouden blijven, omdat ze te anekdotisch van aard zijn om in de thematische hoofdstukken een plaats te krijgen. Zo is er aandacht voor uiteenlopende onderwerpen, zoals protestacties, markante Kamerleden als Suze Groeneweg en Ayaan Hirsi Ali, fotojournalist Erich Salomon en ontoelaatbaar taalgebruik in het debat.

De meeste hoofdstukken in het thematische eerste deel zijn goed op zichzelf te lezen en het boek leent zich daarom om zo nu en dan eens open te slaan, wanneer de lezer meer wil weten van een specifiek onderwerp. De veelzijdigheid van de behandelde onderwerpen en het uitgebreide bronnenonderzoek naar onder andere de handelingen, cartoon-en prentencollecties, rapporten, pamfletten en krantenarchieven geven dit boek ook op academisch niveau meerwaarde. De invalshoeken vanuit disciplines zoals politicologie, retorica, journalistiek en staatsrecht geven verdieping aan wat anders een vrij rechttoe-rechtaan chronologisch overzicht zou zijn geweest, zonder dat de historische context door deze opzet teveel ondersneeuwt. Al met al is de redactie er goed in geslaagd om een overzichtelijk en compleet overzichtswerk van de geschiedenis van het Nederlandse parlement samen te stellen.

Marieke Keyzer heeft haar bachelor Geschiedenis en is tweedegraads docent Geschiedenis en Staatsinrichting. Op dit moment volgt ze de master Politiek & Parlement en werkt zij als gastlesdocent en educatief programmabegeleider bij ProDemos, huis voor Democratie en Rechtstaat.

Uit de Ivoren Toren

Nieuws

Olivier Hekster (Oude Geschiedenis) heeft onlangs van NWO een VICI-aanvraag (1,5 miljoen euro) gehonoreerd gekregen met de titel *Constraints and Tradition. Roman power in changing societies (50 BC – AD 565)*.

Tim Riswick (Economische, Sociale, en Demografische Geschiedenis) en Laurien Zurhake (alumna, thans Ludwig-Maximilians-Universität München) organiseerden in samenwerking met het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap de debatreeks 'Criteria van Waarde in de geschiedbeoefening' met als deelthema's bewaarplaatsen, erfgoed en publiekgeschiedenis.

Op donderdag 26 en vrijdag 27 mei 2016 vond het negende Congres van Spaanse, Belgische en Nederlandse historici plaats aan de Radboud Universiteit Nijmegen, met als thema 'The Institutions of the Habsburg Low Countries, 16th-18th centuries'. Het congres werd gehouden ter ere van prof. em. Hugo de Schepper, voormalig hoogleraar Geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd aan de Radboud Universiteit. Prof. De Schepper stelde er onder meer zijn boek *De Regeringsraden naast Landsheren en Landvoogden in de Habsburgse Nederlanden* (verwacht in 2016) voor.

Het handboek 'Europa in alle staten', dat wordt gebruikt in de minor Politieke Geschiedenis en werd geschreven door Carla Hoetink, Karin van Leeuwen, Carlos Reijnen, Wim van Meurs, Robin de Bruin en Liesbeth van de Grift (Politieke Geschiedenis) heeft de derde prijs 2016 gewonnen van *The PADEMIA Award for Outstanding Teaching on Parliamentary Democracy in Europe 2016*. PADEMIA is een Europees netwerk van 56 academische instellingen uit 31 landen die onderzoek en onderwijs stimuleren naar Europese parlementaire democratieën.

In juli 2016 zal de tweede editie plaatsvinden van de Radboud Summer School *Historical Demography. Reconstructing Life-Course Dynamics*.

Publicaties

In oktober vorig jaar verscheen mede van de hand van Dries Lyna (Economische, Sociale, en Demografische Geschiedenis / Cultuurgeschiedenis) de volgende bundel die onder andere aantoont dat onze hedendaagse perceptie over waarde en prijs in vraag stelt, en aantoont dat het in grote mate een kapi-

talistische constructie is: Bert de Munck en Dries Lyna (ed.), *Concepts of Value in European Material Culture, 1500-1900* (Routledge, 2015).

Eind dit jaar zal mede onder redactie van Remco Ensel (Cultuurgeschiedenis) de volgende bundel verschijnen: Remco Ensel en Evelien Gans (ed.), *The Holocaust, Israel and 'the Jew'. Histories of Antisemitism in Postwar Dutch Society* (Amsterdam University Press, 2016).

Promoties

Op maandag 30 mei promoveerde Coen van Galen op het proefschrift *Women and citizenship in the late Roman Republic and the Early Empire*. Hij onderzoekt de positie van Romeinse vrouwen als burgers en concludeerde dat de nadruk in bronnen en modern onderzoek op mannelijke Romeinse burgers onterecht is. In belangrijke opzichten was de positie van Romeinse burgers onafhankelijk van hun geslacht. Romeinse vrouwen konden daardoor een sterkere sociale positie innemen dan meestal wordt aangenomen. De promotie van Van Galen werd begeleid door Olivier Hekster, Gerda de Kleijn en Willy Jansen van het Instituut for Gender Studies van de RU.

KNIR
KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

ONDERWIJS EN BEURZEN IN ROME

Volg een cursus of doe onderzoek aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome!

VOOR WIE? Uitblinkende **studenten en jonge onderzoekers** verbonden aan Nederlandse universiteiten

WAT? **12 CURSUSSEN** per jaar op locatie in Rome, waaronder de interdisciplinaire BA-cursus *Roma Caput Mundi*, gespecialiseerde MA-cursussen en bijzondere Masterclasses

STAGES EN TRAINEESHIPS om praktijkervaring op te doen als onderzoeker

BEURZEN voor MA studenten, promovendi en postdocs die onderzoek doen in Rome

STIPENDIA voor afgestudeerden en gepromoveerden die een project voorbereiden

MEER INFO www.knir.it

www.knir.it

**In de volgende
Ex Tempore:**

Jheronimus Bosch

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**

Geschiedenis Meester

In deze rubriek vindt u alle geslaagde studenten aan de masteropleidingen Geschiedenis die de Radboud Universiteit Nijmegen aanbiedt, sinds de vorige uitgave van deze rubriek (zie: *Ex Tempore* 34:1 (2015), 76-80). Links staat de naam van de geslaagde student, gevolgd door de titel van zijn of haar master-scriptie, de achternamen van de begeleiders en het mastertrack die hij of zij heeft gevolgd.

Aarnink, P.H.G. *De tragiek van een sober staatsman. Een historisch onderzoek naar de binnenlandse beeldvorming van premier Lubbers als internationaal figuur (1982-1994)*. Hoetink en Baalen, Van, P&P

Albers, J.H.M., *Katholieke vrouwen en hun levensinvulling in de lange jaren 60*. Brabers en de Leeuw, AG

Ankone, J.J.E., *De Nijmeegse monumentenzorg tussen 1923-1961. Lokale monumentenzorg in een nationaal perspectief*. Rosendaal en Eickhoff, AG

Bakker, M.C.W., *EEN DOOD SPOOR: Een transnationale benadering van de mislukte reactivering van de IJzeren Rijn in de periode 1989-1994*. Van Heumen en Kaal, P&P

Berg, van den, K.M.R.C., *Homo! Onderzoek naar de houding van de NL bevolking tov homoseksualiteit*. Boonstra en Mak, AG

Bernards, B.J.T.H., *Felicio Augusto, Melior Traiano. On the propagation of traditional models of "good emperors" under Constantine the Great between 306 and 324 AD*. Hekster, RA

Boerman, K., *Het huishoudboekje van het parlement: bron van conflicten? Een onderzoek naar de oorzaken van conflicten tussen Kamer en regering over de begroting van respectievelijk de Nederlandse Tweede Kamer en de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*. Baalen en Hoetink, P&P

Boesing, L., *God in Nederland'. In hoeverre komen de resultaten van het onderzoek 'God in Nederland' overeen met wat in biografische publicaties en interviews gezegd wordt?* Boonstra en Brabers, AG

Bol van der, J., *The bull cornage. An account of animal sacrifice and imperial confir-*

mation. Hekster en van Espelo, RA

Boogaard, van den, P.S., *No Nonsense Paars, Imago, Zelfbeeld en Daadwerkelijk beleid. Een studie*. Baalen, Van en Hoetink, P&P

Borgt, van der, J.C., *Anders en gewoon hetzelfde. Identiteit, strategie en belangen van het COC 1946-1971*. Verheijen en Rosendaal, P&P

Broers, A.M., *'Geeft aan de Vrouwen haare Rechten, die zy als Mensch kunnen vraag-en'*. Het pamflet "Ten betooge dat de Vrouwen behooren deel te hebben aan de Regeering van het Land" van P.B. van W. in het publieke debat over vrouwenrechten in Nederland aan het einde van de 18e eeuw. Rosendaal en Verheijen, P&P

Buijnink, J., *De ondergang van het conservatisme. De analyse van de berichtgeving van drie toonaangevende kranten omtrent de conservatieve politiek in de jaren zestig van de negentiende eeuw in Nederland*. Verheijen en Marteel, P&P

Cort, de, E.C.A.M., *The role of medieval and Renaissance art in the nationalist expressions of the magazine *Illustrazione Italiana* in 1890, 1910 and 1930*. de Haan en Espelo, van, RA

Deelen, R.H.L., *Voor altijd verbonden. Een onderzoek naar de invloed van de Holocaust herinnering op de Nederlandse geopolitieke relatie met Israel*. Ensel en Leenders, P&P

Dijk, van, V., *De Nederlandse vermogensongelijkheid in de twintigste eeuw*. Kok en Bochove, AG

Duijghuisen, L., *De Vluchteling. Culturele identiteit in het Nederlandse oeuvre van Kader Abdolah 1993-2014*. Meens en Ensel, AG

Ewijk, van, J., *Nog lang en gelukkig. Een analyse van de relatie tussen huwelijk, lengte en sociale klasse in het negentiende-eeuwse Nijmegen*. Janssens en Kok, AG

Fleuren, E.L.M., *Gorgiana. Hertogin van Devonshire*. Meens en Ensel, AG

Gelens, G.T., *The Sack of Rome: A Symbol of Change. The sack of Rome of 410AD in contemporary and near-contemporary sources*. Espelo, Van en Sloopjes, RA

Geubels, H.J.T., *Dragers van verwachtingen. Staatsburgerschap in het Kiesrechtdebat tussen 1844-1887*. Marteel en Van Zon, P&P

Geurtjens, J., *Betwiste herinnering. Het debat over vlucht en verdrijving naar aanleiding van het project voor een Zentrum gegen Vertreibungen vanaf 1999*. Marteel en Leenders, AG

- Groot de, K., *To bid or not to bid, is that even a question?*. Derks en Kaal, PH
- Haaren, van, M.C., *Kleinkind van de rekening. Een onderzoek naar transgenerationale traumatisering onder kleinkinderen van NSB'ers en kleinkinderen van Duitse militairen*. Janssens en Derks, AG
- Have, ten, P.B.J., *Kritiek op de evenredige vertegenwoordiging houdt aan, kiesstelselhervorming blijft uit. Commissies in de tweede helft van de twintigste eeuw en de democratieopvatting achter het staande houden van kiesstelselhervorming*. Van Meurs en Van Heumen, P&P
- Heezen, R., *Verdieping van de Schelde, ontwikkeling van de interactie bij politieke besluitvorming*'. Zon, van en Grift, van de, P&P
- Heinsman, N., *Muhammad as a creator of Christian Identities. Expressions of identities in the polemic Istorica de Mahomet in light of ninth-century Al-Andalus' society*. Slootjes en Goosmann, RA
- Huntjens, J.J.L.G., *Helden van het Vaderland. Een vergelijking van de Patriotse en nationaalsocialistische geschiedschrijving in Nederland*. Rosendaal en Aerts, AG
- Jansink, A., *De Frauenkirche in Dresden. Strijd, verzoening en vooruitgangdenken aan de hand van een uniek Duits Erinnerungsort*. Van de Grift en Van Meurs, PH
- Jaspers, P.C.M., *Van Wetenschap tot Entertainment: een analyse van Francis Ford Coppola's Apocalypse Now (1979)*. Ensel en Meens, AG
- Jong, de, T.M., *Opnieuw op ontdekkingsreis. Postkoloniale perspectieven verleggen in het land van de paradijsvogel*. Mak en Ensel, AG
- Kampert, J., *'Kultur und Erziehung.'* Wenen stort zich in de competitiestrijd. Ensel en Eickhoff, AG
- Kleijne de, W.M., *Contrademocratie in Nederland: De Ombudsman 1970-1973*. Kaal en Bos, P&P
- Kolodziejak, V.W.C.A., *Rome. Schrikbeeld voor contemporaine Britse politici. Een onderzoek naar Rome als voorbeeld en waarschuwing voor Britse politici na 1960*. Dickenson en Jong, De, RA
- Laak, van de, B.J., *De schoonheid van de weg. Hoe een monumentale benadering van infrastructuur onze blik op de weg kan veranderen*. Ensel en Derks, AG
- Laan, van der, E., *De Rostra, Focal point of crowd behaviour during the transforma-*

tion of the Roman Republic to the Principate. Slootjes en Meeus, RA

Lange, van, M.M., *Traditie en moderniteit in de wereld van morgen*, Derks en Eickhoff, AG

Langens, C.W.C., *Nationale identiteitsvorming in het Nederlands Openluchtmuseum*. Bultman en Ensel, AG

Linsen, E.H.J., *De pauselijke zouaven en hun erfenis. De ontwikkeling van de katholieke herinneringscultuur in een verzuild en ontzuild Nederland*. Brabers en De Leeuw, AG

Loeven, J.A., *Debatteren in de Kamer als voetballen op het veld. Een metafooranalyse van voetbaltermen*. Hoetink en Kaal, P&P

Meij, van der, F.T., *Just War. Religious Motivations in the Roman-Persians Wars*. Stephenson en Van Espelo, RA

Migchelbrink, K., *De charme van het uitzonderlijke. Een historisch onderzoek naar de omgang van de Eerste Kamer met het recht van parlementair onderzoek sinds 1848*. Hoetink en Leenders, P&P

Moermans, R., *Parlementaire democratie ter discussie. Democratierepertoires en het ordeningsdebat bij de ARP, RKSP, SDAP, 1929-1938*. Van de Grift en Gijsenbergh, P&P

Nieboer, E.K., *Krankzinnig over de oceaan: De constructie van de categorie krankzinnigheid bij Oost-Europese landverhuizers in de Verenigde Staten in Nederland, 1909-1913*. Bultman en Mak, AG

Noije, van, J.A.A., *Through the eye of a needle in Antioch. An analysis of the manifestation of wealth in Antioch during the fourth century A.D.* Stephenson en Meeder, RA

Nuiver, V., *Langs de COC-emancipatiemeetlat*. Bultman en Mak, AG

Oomen, M.J.M., *Het dilemma van een Mischling*. Mak en Ensel, AG

Post, P.G., *Natuur, moraliteit en seksualiteit. Een essay over Denis Diderot (1713-1784)*. Mak en Geerlings, AG

Quaedaekers, R.V., *De Koninklijke Marechaussee in Nederland-Indie. Dienstbaar, betrouwbaar en daadkrachtig in Nederlands-Indie tijdens de Nederlands-Indonesische Oorlog (1945-1950)*. Eickhoff en Marteel, AG

Raaij, van, A.T.H., *De Notaris en Asymmetrische Informatie: Zijn Nijmeegse notariissen in de periode 1864-1884 het intermediair tussen de kredietgever en de kredietnemer?*. Van Bochove en Boonstra, AG

Raak, van, M.J.W.C.J., *Centrum-rechts in de jaren zeventig: een studie naar de beeldvorming rondom de kabinetten-Biesheuvel en Van Agt I tegen het licht van de gepolariseerde zeventig*. Van Baalen en Hoetink, P&P

Ridder, de, R.C., *Octrooien onder vuur! De afschaffing van de Nederlandse octrooiwet in 1869*. Van de Grift en Van Zon, P&P

Riezebos, S.C., *Op zoek naar... Over inspraak op de kandidatenlijsten van de KVP, D66 en de PvdA*. Kaal en Heumen, Van, P&P

Rohof, T.W.G., *Brieven na 'De Nacht'. Burgerverwachtingen ten tijde van de Nacht van Schmelzer*. Leenders en Kaal, AG

Roos, P.J., *Airborne Memories: overtelde verhalen over de slag om Arnhem. De bruikbaarheid van Airborne memories voor historisch onderzoek*. Rosendaal en Verhoeven, AG

Smeulders, B.J., *Een breuk met het recente verleden. De Partij van de Arbeid over deelname aan militaire vredesoperaties en gevechtshandelingen in de jaren negentig*. Van Baalen en Kaal, P&P

Steenbruggen, F., *Uit een rib gemaakt en dan iets te zeggen? Nooit! Een onderzoek naar het optreden van de eerste vrouwelijke Tweede Kamerleden*. Kaal en Hoetink, P&P

Stoots, A.R.W., *Vertrouwen werd nog nooit zo beschaamd. Het aandeel van de Nijmeegse politie in de uitvoering van het anti-Joodse beleid tussen 1940-1944*. Ensel en Savenije, AG

Strangmann, M.R., *Alien tactics? An examination of the Roman military heritage in the "Military Revolution" (1560-1660)*. Roest en Weeda, RA

Swaerdens, W.J.A., *Joan Derk van der Capellen tot den Pol. Van controverse tot lieu de mémoire*. Rosendaal en Marteel, AG

Valk, van der, M.W.F., *De regie der stadsschouwtoneel. De stedelijke burgerij en de ruimtelijk-functionele transformatie van de creatieve sector in Amsterdam 1850-1900*. Lyna en Furnée, AG

Verboom, M.D., *De verandering van het ware liberalisme. De ontwikkeling van het liberalisme en de beginselen van de VVD in de jaren 1948 tot 1982*. Kaal en Aerts, P&P

Vis, O., *Van verwijfde vreemdelingen tot edelmoedige ridders*. Mak en Meens, PH

Wanders, P.P.A., *Maximilian I and the Holy Roman Empire. The Authority of a King of the Romans (1486-1490)*. Goosmann en Roest, RA

Wieken, Y., *Girl Trouble. The Dutch Political Reformed Party and passive female suffrage 1922-present*. Leenders en Gijsenbergh, P&P

Zon, van der, L., *Britse vrouwen en de abolitionistische campagne*. Peters, Rietbergen en Bange, AG

Auteursinformatie

Artikelen:

HistNow: wat doet de geschiedenis in het heden?

Daniëlle Slootjes is universitair docent Oude Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij is gespecialiseerd in de geschiedenis van de Late Oudheid en de vroeg-Byzantijnse tijd. Daarbij houdt ze zich bezig met bestuursstructuren, geografie, het vroege Christendom en massagedrag in de steden Rome en Constantinopel. Daarnaast is ze één van de oprichters van het platform *HistNow*.

Wouter Loeff is een Research Master Student Historical Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij richt zich op publieksgeschiedenis, met een bijzondere aandacht voor provinciale identiteit. Sinds 2014 is hij actief als redacteur bij *HistNow*.

Van zelfbeheersing naar zelfexpressie. Politiek en populaire cultuur in de jaren vijftig.

Harm Kaal is universitair docent politieke geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Hij doet onderzoek naar politieke representatie en werkt momenteel met Ron de Jong en Gerrit Voerman aan een geschiedenis van honderd jaar electorale cultuur in Nederland die naar verwachting in 2018 zal verschijnen.

Tussen droom en daad stond een wereldoorlog.

Christoph van den Belt volgt de Research Master Historical Studies aan de Radboud Universiteit. Hij is geïnteresseerd in de geschiedenis van intellectuelen in de eerste helft van de twintigste eeuw en schrijft momenteel een master-scriptie over Nederlandse katholieke intellectuelen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Vaste Rubrieken:

Boeken Top 5

In de Boeken Top 5 zet een historicus een rijtje boeken uiteen waar iemand specifieke waarde aan heeft gehad op zowel persoonlijk als professioneel gebied. Dit keer heeft **Jelle Zondag**, promovendus bij het onderzoeksproject *Sport, Identiteit en Moderniteit (1813-2013)* aan de Radboud Universiteit, zijn Top 5 beschreven.

Uit de Ivoeren Toren

Met deze rubriek informeert *Ex Tempore* lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van Geschiedenis, in de ivoren toren van de wetenschap, maar ook erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgen bovendien één of twee medewerkers de gelegenheid om zichzelf of hun onderzoeksproject voor te stellen.

Recensies

In deze rubriek worden boeken van Nijmeegse makelij gerecenseerd. Deze rubriek is ook terug te vinden op onze website (<http://www.ru.nl/extempore/>).

